

Archeologienota Wijnegem Merksemsebaan Zuid

Verslag van Resultaten

Bert ACKE, Maarten BRACKE en Paulien FONTEYN

8-12-2020

Titel: Archeologienota Wijnegem Merksemsebaan Zuid

Erkend archeoloog: Maarten Bracke, OE/ERK/Archeoloog/2015/00036

Auteurs: Bert Acke, Maarten Bracke en Paulien Fonteyn

Uittreksels uit CartoWeb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18084 -
www.ngi.be

Projectcode bureauonderzoek: 2020A48

Intern projectnummer: 2019.152

Locatiegegevens: Antwerpen, Wijnegem, Merksemsebaan Zuid

Lambertcoördinaten onderzoeksgebied: X: 158928,30 en Y: 213110,30; X: 159667,01 en Y: 213461,14

Oppervlakte plangebied: 80 537m²

Kadastergegevens: Wijnegem, sectie A, percelen 136y, 135e, 131a, 130f2, 127d, 127r, 126b, 123d, 122d, 121f2, 121x, 121a2, 121g2, 121h2 (zie figuur 10)

Topografische kaart: zie figuur 8 en 9

Betrokken actoren: Bert Acke (assistent-archeoloog), Maarten Bracke (erkend archeoloog), Paulien Fonteyn (assistent-archeoloog) en Jay Detroyer (contactpersoon initiatiefnemer)

Wetenschappelijke advisering: /

Plaats en datum: Moerbeke-Waas, 08/12/2020

© Acke & Bracke bvba, Damstraat 206A, 9180 Moerbeke. De auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de auteurs.

1. INLEIDING	4
1.1. WETTELIJK KADER	4
1.2. ONDERZOEKSOPDRACHT	4
1.2.1. VRAAGSTELLING	4
1.2.2. RANDVOORWAARDEN	4
1.3. WERKWIJZE EN STRATEGIE	5
1.3.1. MOTIVERING ONDERZOEKSSTRATEGIE	5
1.3.2. ORGANISATIE VAN HET VOORONDERZOEK	6
1.3.3. ADVIES SPECIALISTEN	6
1.3.4. WETENSCHAPPELIJKE ADVISERING	6
1.3.5. SELECTIE BRONNEN	6
2. BUREAUONDERZOEK	7
2.1. HUIDIGE TOESTAND	7
2.2. GEPLANEDE WERKEN	10
2.3. LANDSCHAPPELIJKE LIGGING	14
2.3.1. TOPOGRAFISCHE SITUERING	14
2.3.2. LANDSCHAPPELIJKE SITUERING	17
2.3.3. BODEMKUNDIGE SITUERING	19
2.3.4. GEOLOGISCHE SITUERING	20
2.4. HISTORISCHE SITUERING	23
2.5. ARCHEOLOGISCHE SITUERING	29
3. SYNTHESE	33
3.1. ARCHEOLOGISCH VERWACHTINGSPATROON	33
3.2. AFWEGING VERDER VOORONDERZOEK	34
3.3. VERDER VOORONDERZOEK ZONDER INGREEP IN DE BODEM	35
3.4. VERDER VOORONDERZOEK MET INGREEP IN DE BODEM	36
3.5. BEANTWOORDING ONDERZOEKSVRAGEN	36
4. SAMENVATTING	39
5. BIBLIOGRAFIE	42
6. BIJLAGES	43

1. Inleiding

1.1. Wettelijk kader

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het verkavelen van gronden te Wijnegem Merksemsebaan Zuid (provincie Antwerpen), waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 3000m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

1.2. Onderzoeksopdracht

1.2.1. Vraagstelling

- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?
- Zijn er gegevens gekend dat de bodem (deels) verstoord is?
- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?
- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?
- Is er een archeologische site aanwezig? Zo ja, wat zijn de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan? Wat is de relatie met het landschap? Welke waarde heeft de site?
- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel verder onderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

1.2.2. Randvoorwaarden

Niet van toepassing.

1.3. Werkwijze en strategie

1.3.1. Motivering onderzoeksstrategie

In het bureauonderzoek wordt een zo duidelijk mogelijk beeld gevormd van de huidige archeologische, historische en landschappelijke informatie van het projectgebied en diens omgeving. Deze gegevens worden vergeleken met de geplande werken en de hiermee gepaard gaande verstoringen en vergravingen in de bodem. Het uiteindelijke doel is het bepalen of verder archeologisch onderzoek al dan niet aangewezen is.

Informatie over de afbakening van het plangebied en de geplande werkzaamheden werd aangeleverd via de initiatiefnemer door middel van ontwerpplannen en via mondelinge of schriftelijke communicatie. Om een zicht te krijgen op de huidige archeologische kennis van het plangebied en van de directe omgeving werd de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) geraadpleegd.¹ Deze online databank is uitsluitend toegankelijk voor geregistreerde gebruikers, hoofdzakelijk archeologen. Aanvullend werden verschillende historische kaarten geraadpleegd via Geopunt², de centrale toegangspoort tot geografische overheidsinformatie, en via Cartesius³, een databank die kaarten bundelt van het Nationaal Geografisch Instituut (NGI), de Koninklijke Bibliotheek, het Rijksarchief, lokale archieven en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika. Aansluitend hierbij werden ook verschillende luchtfoto's bekeken die genomen zijn sinds de jaren '70 van vorige eeuw. Op het kaartmateriaal en de luchtfoto's werd het plangebied geprojecteerd, om zodoende een duidelijk beeld te krijgen van het landgebruik gedurende de laatste eeuwen. Geopunt leverde ook verschillende kaarten op die betrekking hebben tot de landschappelijke en bodemkundige ligging van het gebied. Een kadasterplan dat beschikbaar is via de GRB-kaart op Geopunt werd vergeleken met hetgene dat beschikbaar is via de CadGIS Viewer van de Federale Overheid.⁴ Een topografische kaart werd verkregen via het NGI.⁵

Op basis van dit onderzoek en het raadplegen van bovenvermelde bronnen kan een antwoord gegeven worden op de vooropgestelde onderzoeksvragen.

¹ <https://cai.onroenderfgoed.be/>

² <http://www.geopunt.be/kaart>

³ <http://www.cartesius.be/CartesiusPortal/>

⁴ <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>

⁵ <http://www.ngi.be/topomapviewer/>

1.3.2. Organisatie van het vooronderzoek

In eerste instantie werd gestart met het bureauonderzoek waarbij de diverse beschikbare bronnen geraadpleegd worden. Daarnaast werd in detail bekeken wat de huidige toestand is van het plangebied en werden de geplande werkzaamheden onder de loep genomen. Op basis van deze gegevens samen werd afgetoetst of ten eerste verder vooronderzoek noodzakelijk is en ten tweede welke onderzoekstappen er eventueel genomen moeten worden.

1.3.3. Advies specialisten

Niet van toepassing.

1.3.4. Wetenschappelijke advisering

Niet van toepassing.

1.3.5. Selectie bronnen

De gebruikte bronnen zijn beschreven onder 1.3.1. De bronnen daaronder vermeld waren afdoende om een gedegen advies te geven voor een verder archeologisch traject. Bijkomend archiefonderzoek werd niet opportuun geacht.

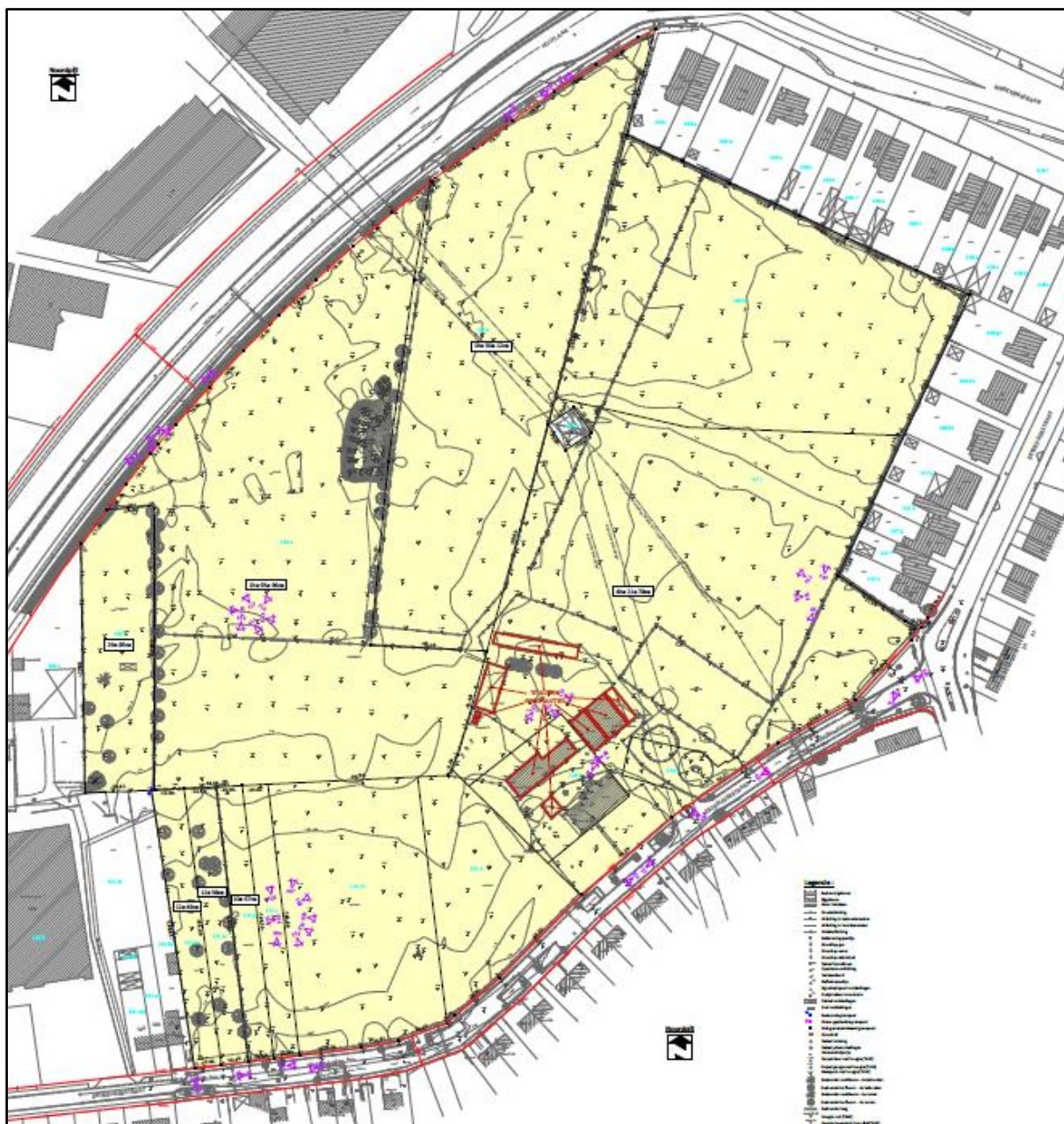
2. Bureauonderzoek

2.1. Huidige toestand

Het terrein, 80 537m² groot, heeft een onregelmatige vorm en is ten oosten van de Houtlaan, ten zuiden van de Merksemsebaan en ten westen en ten noorden van de Ertbruggestraat gelegen. Het is quasi volledig in gebruik als landbouwgrond, centraal in het zuiden is langsheen de Ertbruggestraat een hoevecomplex bestaande uit een woning en enkele loodsen/stallen aanwezig. Deze gebouwen zijn via een verharde oprit te bereiken vanaf de Ertbruggestraat. Van noord naar zuid loopt een hoogspanningsleiding over het terrein, centraal in het plangebied is een pyloon aanwezig. Ondergronds bevindt zich een NATOpijplijn die centraal van noordwest naar zuidoost over het terrein loopt en deels het verloop van de bovengrondse hoogspanningsleiding volgt. Langsheen enkele perceelsgrenzen in het westelijke deel van het plangebied zijn er bomenrijen.



Figuur 1 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2018 (bron: geopunt.be).



Figuur 2 Plan bestaande toestand (bron: initiatiefnemer).



Figuur 3 Beeld vanuit het zuiden op de hoeve, met in de achtergrond de pyloon (bron: <https://www.google.com/maps>).



Figuur 4 Beeld vanuit het noorden op de westelijke helft van het plangebied (bron: <https://www.google.com/maps>).

2.2. Geplande werken

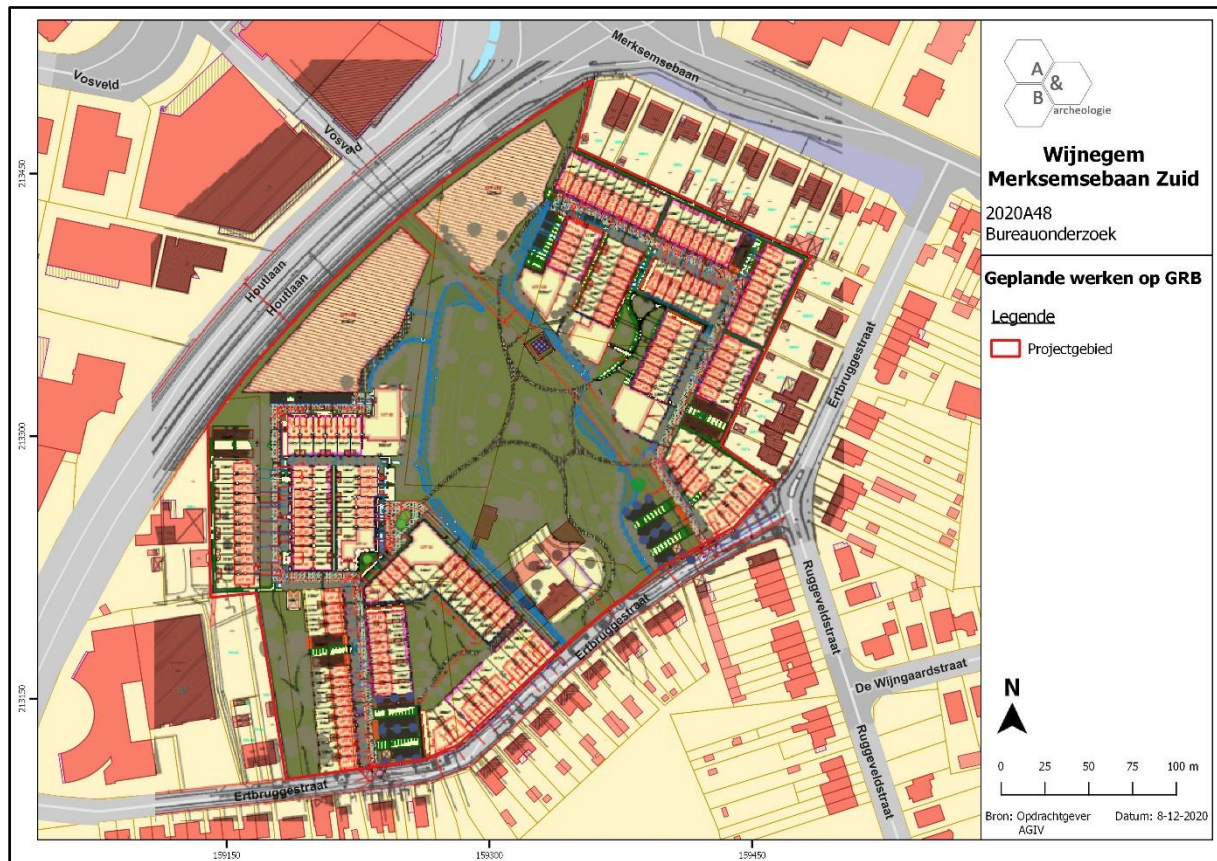
Het ontwerpplan is te vinden in de bijlage, een uitsnede wordt hieronder weergegeven.

De schuren bij de hoeve worden gesloopt, maar het hoofdgebouw blijft behouden. Ook de bomenrijen, de hoogspanningsleiding en de NATO-pijplijn blijven gevrijwaard. Vervolgens wordt het terrein bouwrijp gemaakt en verkaveld in 155 bouwloten. Deze worden gegroepeerd in een westelijke, noordelijke en oostelijke zone, rond een centraal park met waterpartijen, groenzones en wandelpaden. Ook rond het te behouden hoofdgebouw van de boerderij komt een bouwlot te liggen, met mogelijke uitbreidingsmogelijkheden aan dit gebouw. Er wordt zowel in de oostelijke als in de westelijke zone een nieuwe wegenis aangelegd. De ontwikkeling van het plangebied gebeurt gefaseerd.

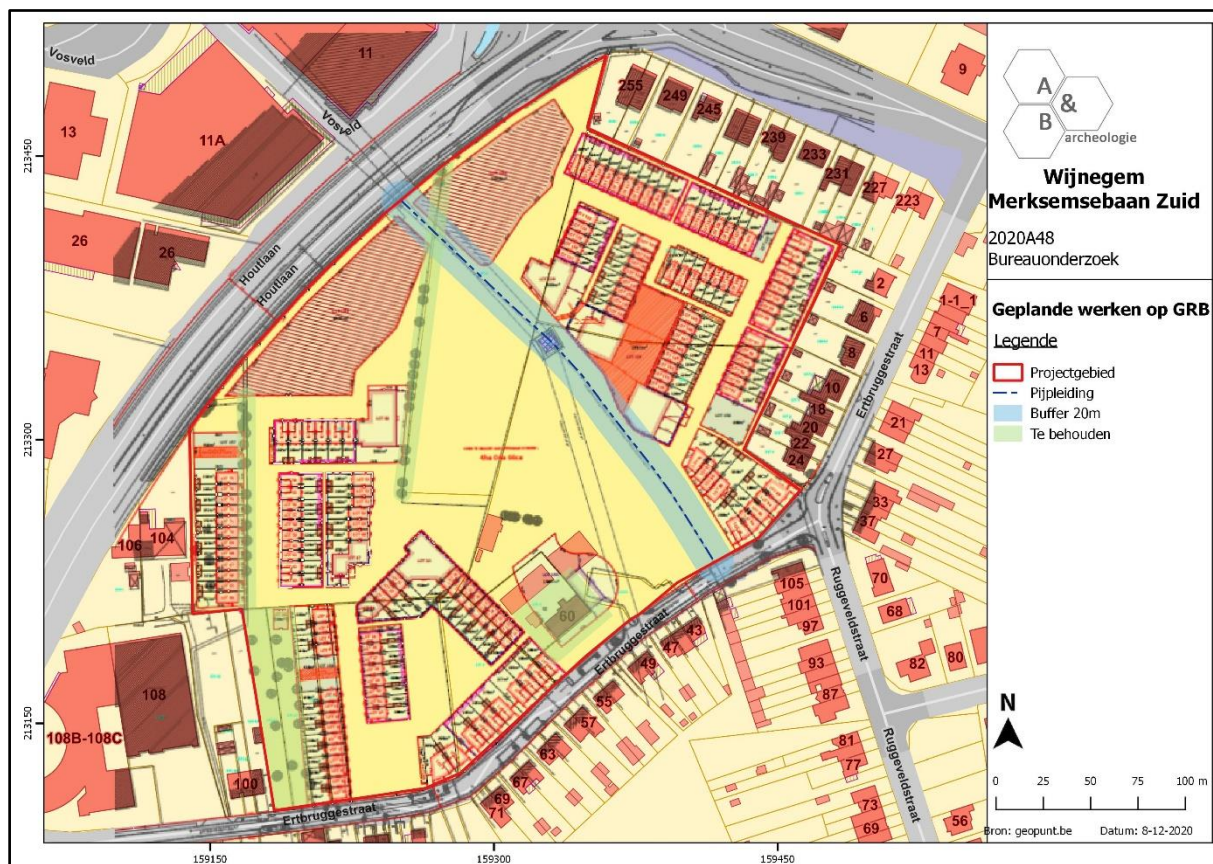
Er zullen aanzienlijke grondwerken plaatsvinden op het plangebied: de afbraak van de gebouwen, het bouwrijp maken van de percelen, bodemingrepen voor aanleg van de wegenis, de wadi's en de nutsleidingen en -voorzieningen, funderingswerken, het optrekken van woningen, aanleg van tuinen en verhardingen, omgevingsaanleg. Ook het werfverkeer zal zijn invloed hebben op de ondergrond.



Figuur 5 Uitsnede uit het ontwerpplan (bron: initiatiefnemer).



Figuur 6 Geplande werken geprojecteerd op de kadasterkaart (bron: geopunt.be en initiatiefnemer).

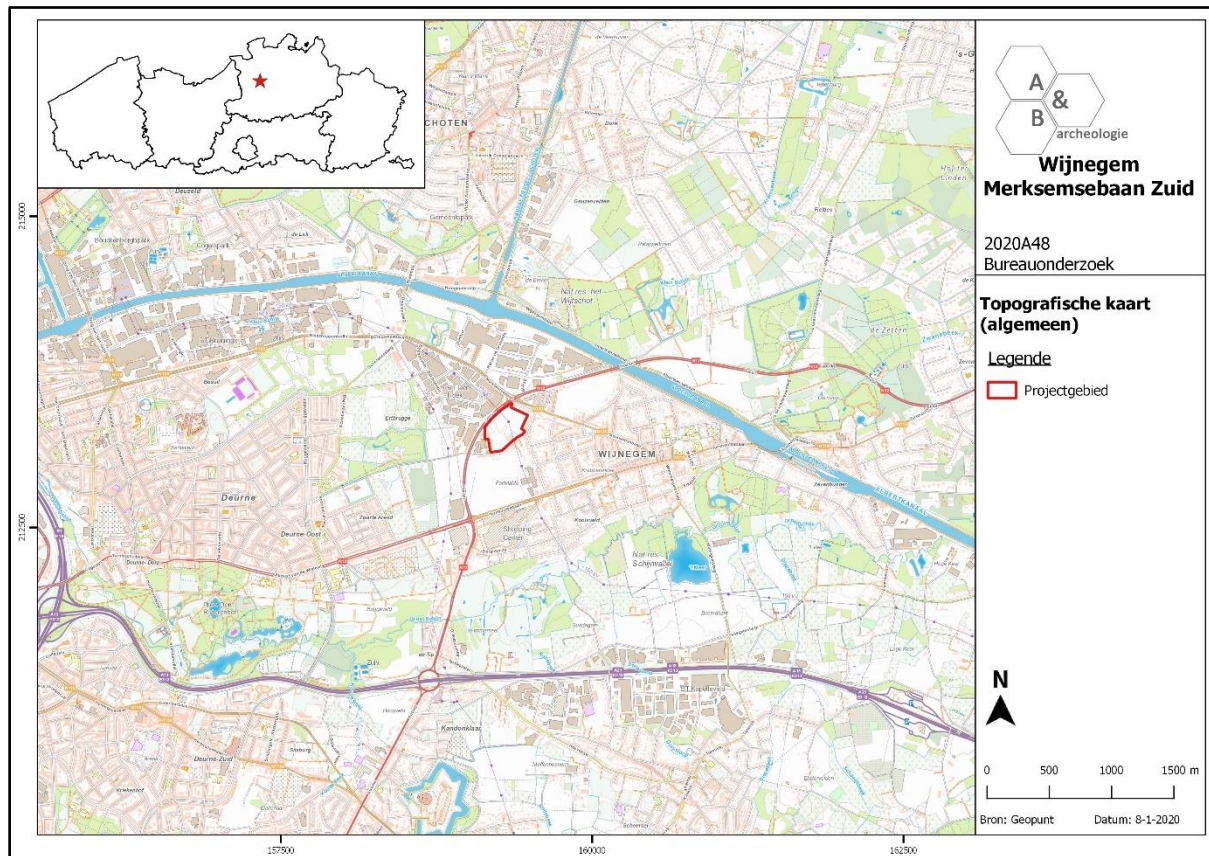


Figuur 7 Geplande werken geprojecteerd op de kadasterkaart, met aanduiding van de pijpleiding en de diverse bufferzones (bron: geopunt.be en initiatiefnemer).

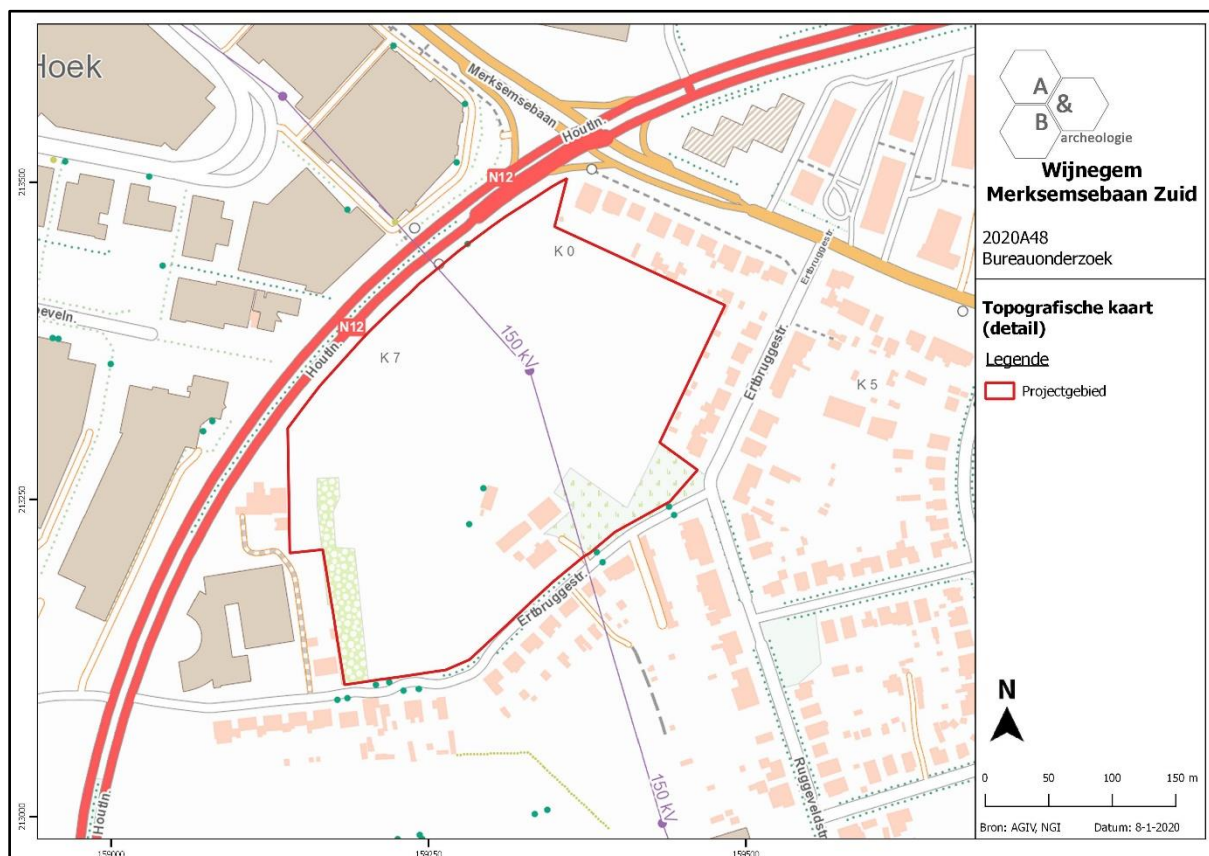
2.3. Landschappelijke ligging

2.3.1. Topografische situering

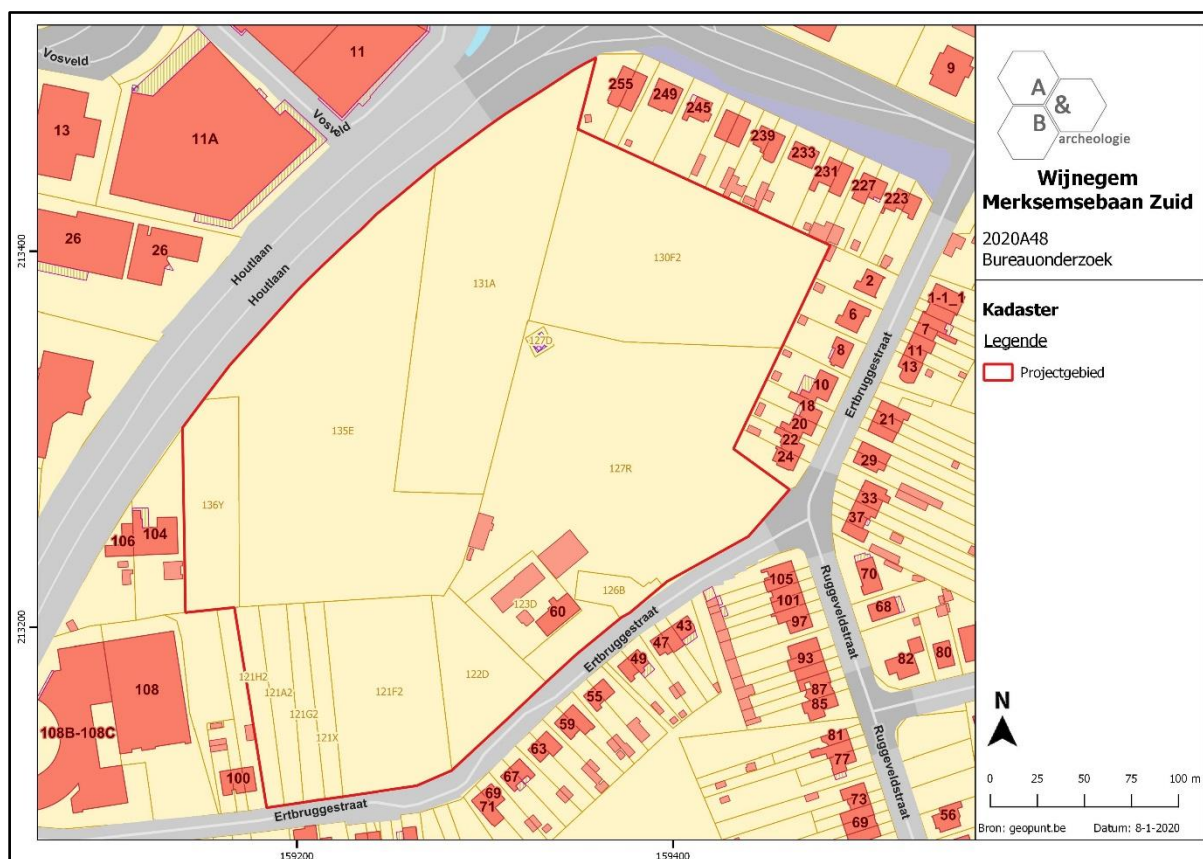
Wijnegem is een gemeente ten oosten van de stad Antwerpen, ietwat centraal gelegen in de westelijke helft van de provincie Antwerpen. Wijnegem heeft geen deelgemeenten. Het dorp grenst aan Deurne (deelgemeente van Antwerpen) in het westen, Schoten in het noorden, Schilde in het oosten en Wommelgem in het zuiden. De gemeente wordt van zuidoost naar noordwest doorsneden door het Albertkanaal. Daarnaast lopen ook nog enkele belangrijke verkeersassen door het grondgebied van Wijnegem: de Turnhoutsebaan, waarlangs de huidige dorpskern is gelegen, de Houtlaan, dit is de ringweg die het doorgaand verkeer afleidt van de Turnhoutsebaan, en de Merksemsebaan, die de dorpskern verbindt met Merksem en Antwerpen. Het plangebied bevindt zich net ten zuiden van het kruispunt van de Houtlaan en de Merksemsebaan. De huidige dorpskern is meer dan 1km ten zuidoosten van het terrein gelegen, maar de middeleeuwse dorpskern is op korte afstand ten oosten van het plangebied te situeren (zie hoofdstuk 2.4.). Het plangebied maakt deel uit van een 'groene long' in een dichtbebouwde omgeving. Iets ten westen is het Domein Ertbrugge-Zwarte Arend gelegen, een beschermd cultuurhistorisch landschap waarin onder meer kasteel Ertbrugge is gelegen, dat zijn naam heeft gegeven aan de Ertbruggestraat. Ten zuiden van deze straat, die voornamelijk aan de zuidzijde is bebouwd, is ook nog een groot landbouwgebied gelegen, de zgn. Fortvlakte op de locatie van een voormalige 19^{de}-eeuwse versterking van de Brialmontgordel rond Antwerpen. Ten westen en noorden strekt zich een grote KMO-zone uit, langsheen de Houtlaan, de Merksemsebaan en het Albertkanaal. Ten oosten zijn woonwijken gelegen. Op de bodemgebruikskaart van 2001 staat het plangebied hoofdzakelijk aangeduid als 'Akkerbouw', met enkele delen 'Weiland' en 'Andere bebouwing', en in het westen enkel blokjes 'Loofbos'. Dit komt min of meer overeen met het huidige gebruik.



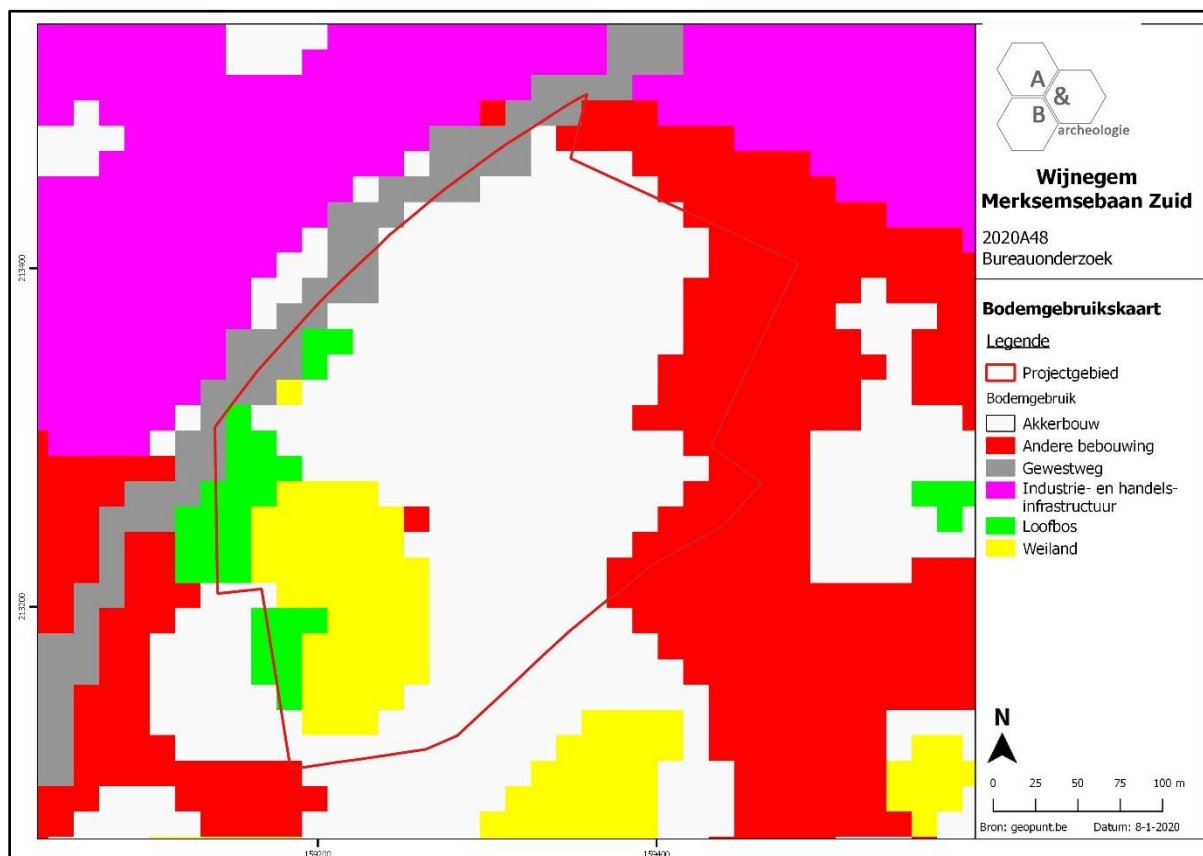
Figuur 8 Zicht op de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).



Figuur 9 Detailopname van de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).



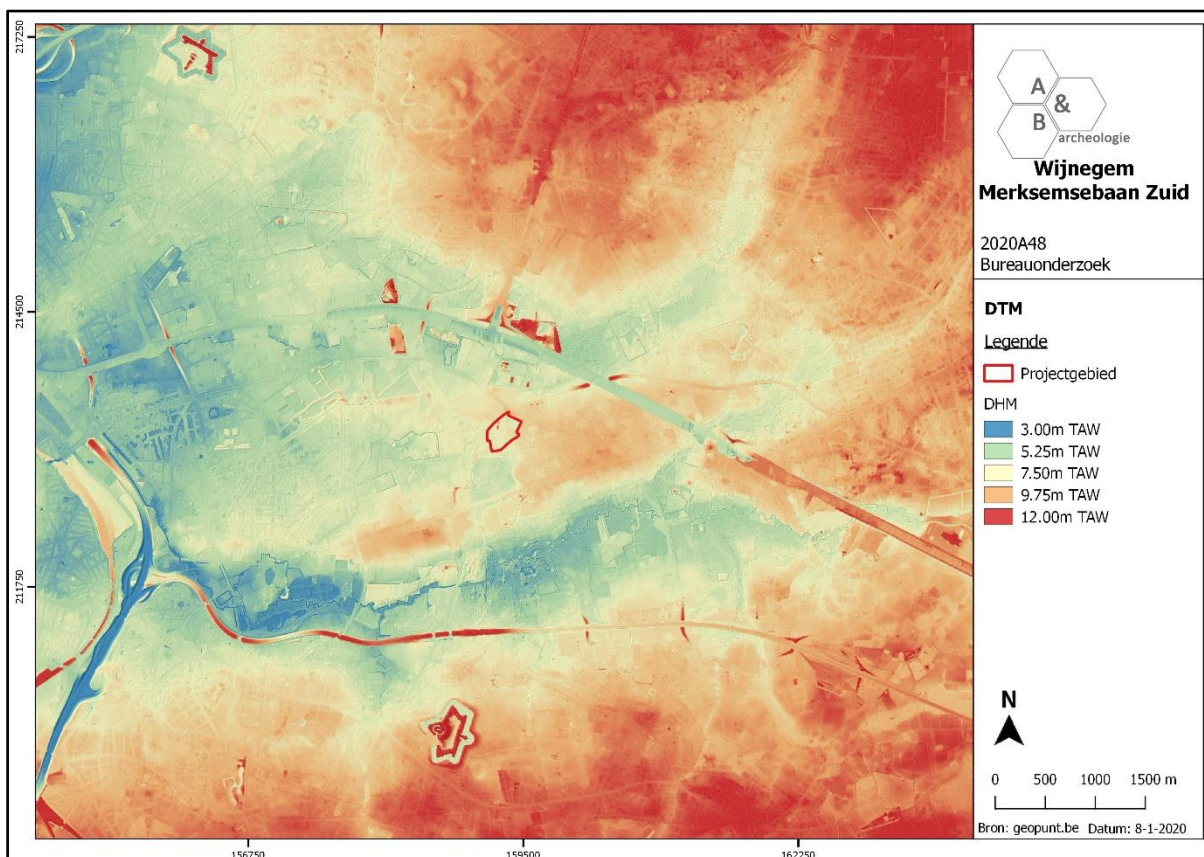
Figuur 10 Zicht op het kadasterplan (bron: geopunt.be).



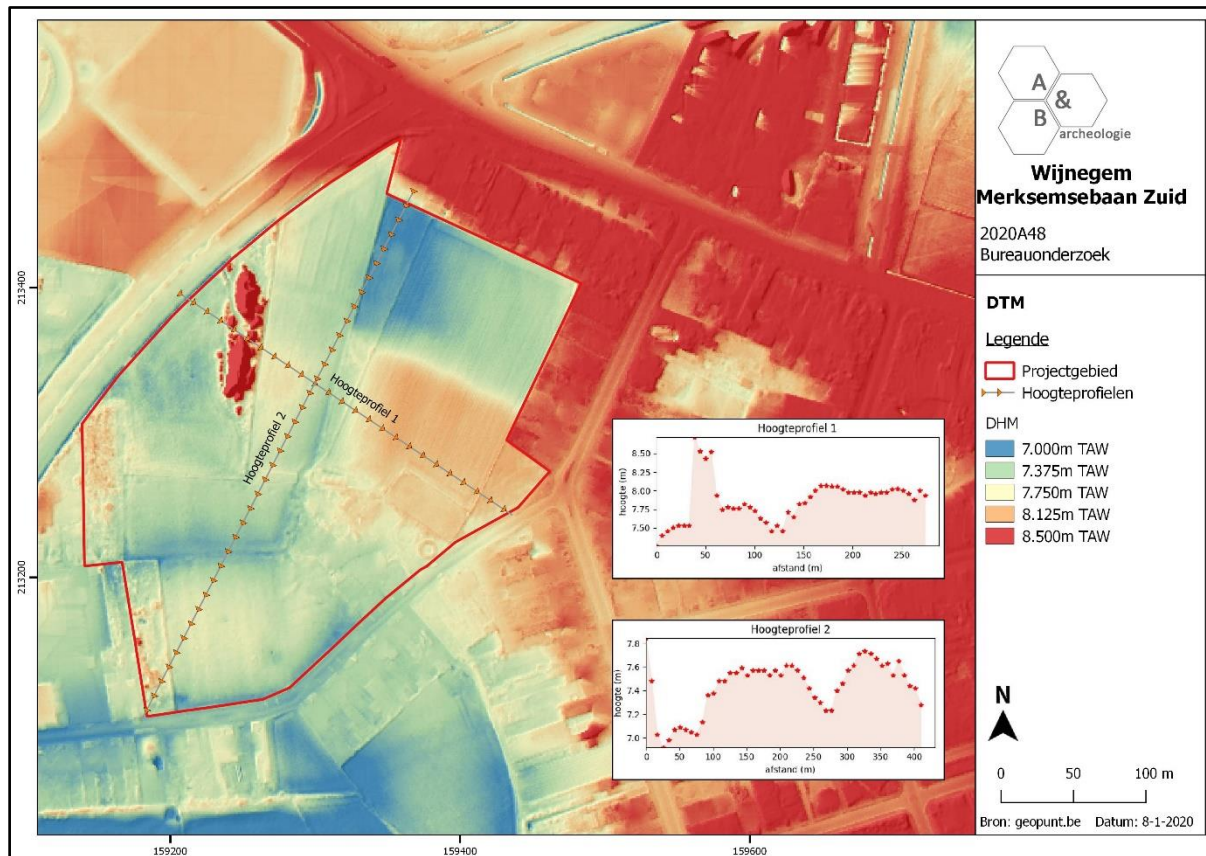
Figuur 11 Zicht op de bodemgebruiksk kaart met aanduiding van het plangebied (bron: geopunt.be).

2.3.2. Landschappelijke situering

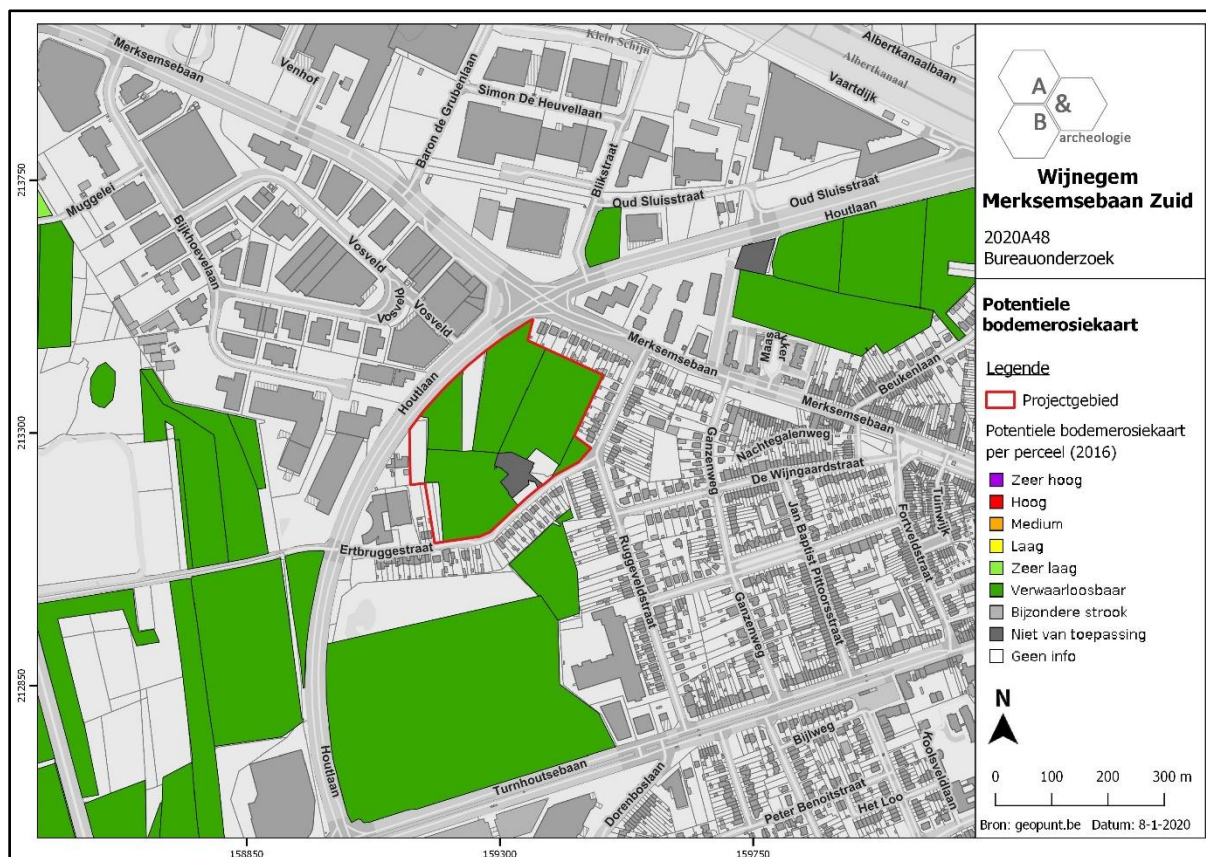
Het plangebied bevindt zich aan de westelijke rand van een oostwest georiënteerde rug. Deze rug bevindt zich tussen de valleien van het Groot Schijn in het zuiden en van het Klein Schijn in het noorden. Verder naar het westen vloeien beide waterlopen samen en vormen het Schijn, alvorens uit te monden in de Schelde. Deze configuratie van een hogere, droge rug geprangd tussen 2 riviervalleien was een uitgelezen landschappelijke locatie en het is niet verwonderlijk dat Wijnegem zich op deze locatie ontwikkelde. Het Klein Schijn is meer dan 500m ten noorden van het noordelijke punt van het plangebied gelegen, het Groot Schijn bevindt zich meer dan 1km ten zuiden van het zuidelijke punt ervan. Er zijn geen andere natuurlijke waterlopen in de nabijheid van het terrein. Op het detail van het hoogtemodel is te zien dat maaiveld van het terrein zich over het algemeen rond +7,50m TAW bevindt, met een lager gelegen zone in het noorden (ca. +7,00m TAW) en een hoger gelegen zone ter hoogte van de hoeve en ten noorden ervan (ca. +8,00m TAW). Ter hoogte van een met struiken begroeide zone in het noorden is een opvallende verhoging merkbaar (tot ca. +8,50m TAW), mogelijk is er hier grond gestockeerd waarop begroeiing ontstond. Het terrein kent een verwaarloosbare erosiegraad.



Figuur 12 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel (bron: geopunt.be).



Figuur 13 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel, op siteniveau (bron: geopunt.be).

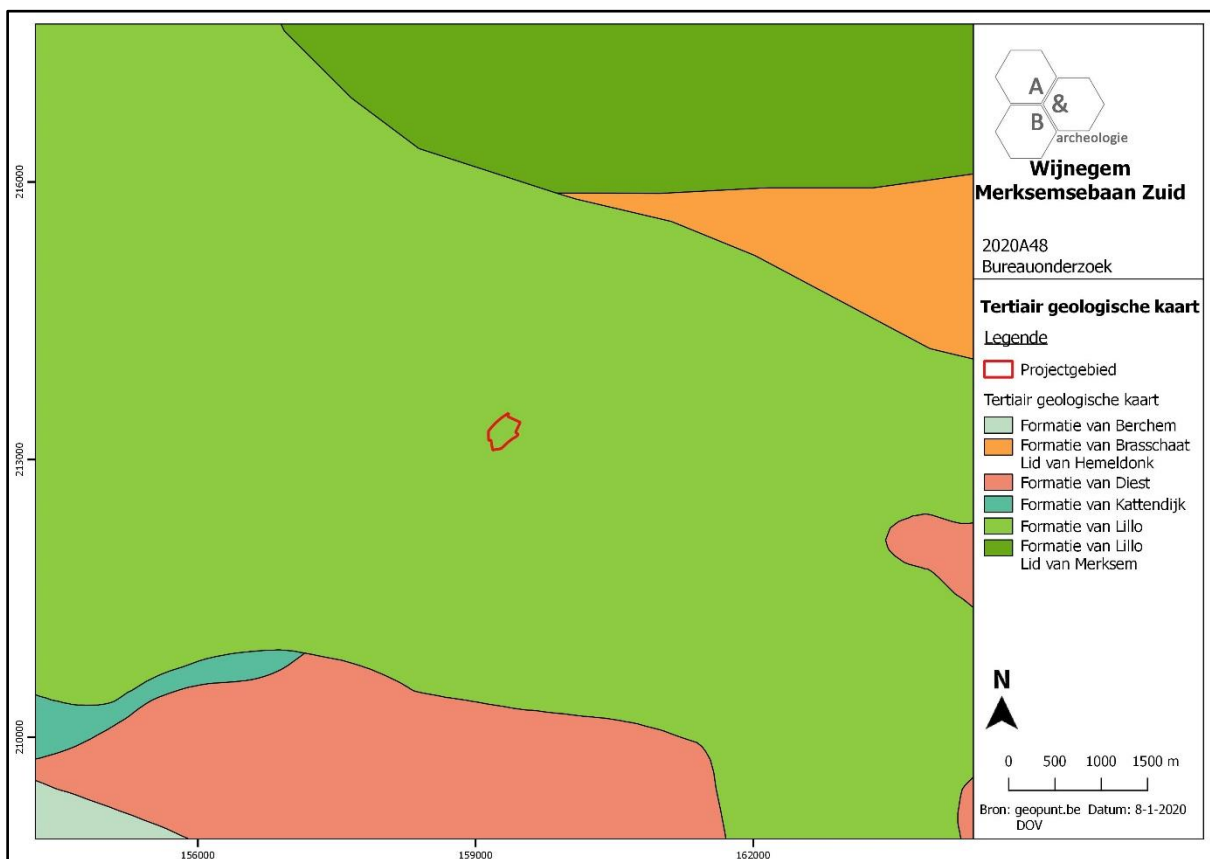


Figuur 14 Zicht op de Potentiële bodemerosiekaart (bron: geopunt.be).

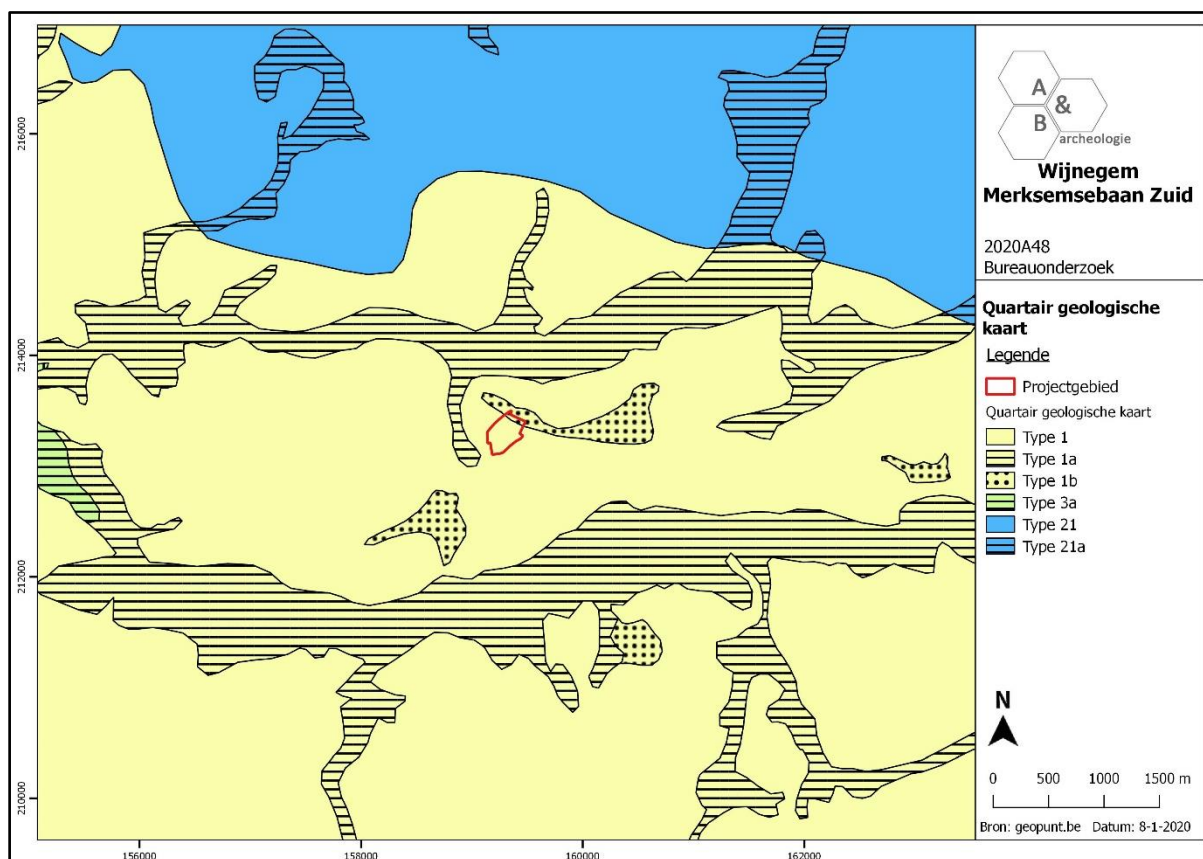
Figuur 15 Zicht op de bodemkaart (bron: DOV).

2.3.4. Geologische situering

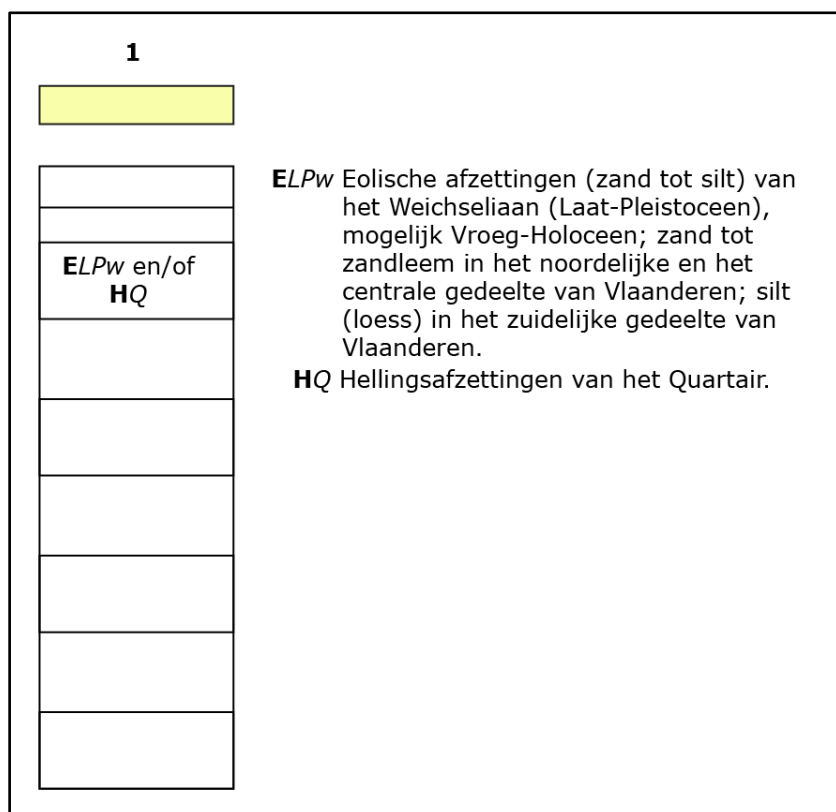
De tertiaire opbouw ter hoogte van het plangebied bestaat uit de Formatie van Lillo: groen tot grijsbruin fijn zand, weinig glauconiethoudend, schelpen aan de basis. De Quartair geologische kaart geeft aan dat het plangebied hoofdzakelijk bestaat uit het type 1: geen Holocene en/of Tardiglaciale afzettingen bovenop de Pleistocene sequentie (1). In het uiterste noordoosten behoort een kleine strook tot type 1b: Holocene en/of Tardiglaciale eolische afzettingen (b) bovenop de Pleistocene sequentie (1). Dit type 1b lijkt min of meer overeen te komen met de bodemkartering Zbm (zie 2.3.3.). De geomorfologische kaart voor deze streek is niet voorhanden en kan dus niet worden afgebeeld.



Figuur 16 Uitsnede uit de Tertiair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).



Figuur 17 Uitsnede uit de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).



Figuur 18 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

1b	
	
EH	EH Zandige eolische afzettingen van het Holocene en mogelijk Tardiglaciaal (Laat-Weichseliaan).
ELPw en/of HQ	ELPw Eolische afzettingen (zand tot silt) van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holocene; zand tot zandleem in het noordelijke en centrale gedeelte van Vlaanderen; silt (loess) in het zuidelijke gedeelte van Vlaanderen.
	HQ Hellingsafzettingen van het Quartair.

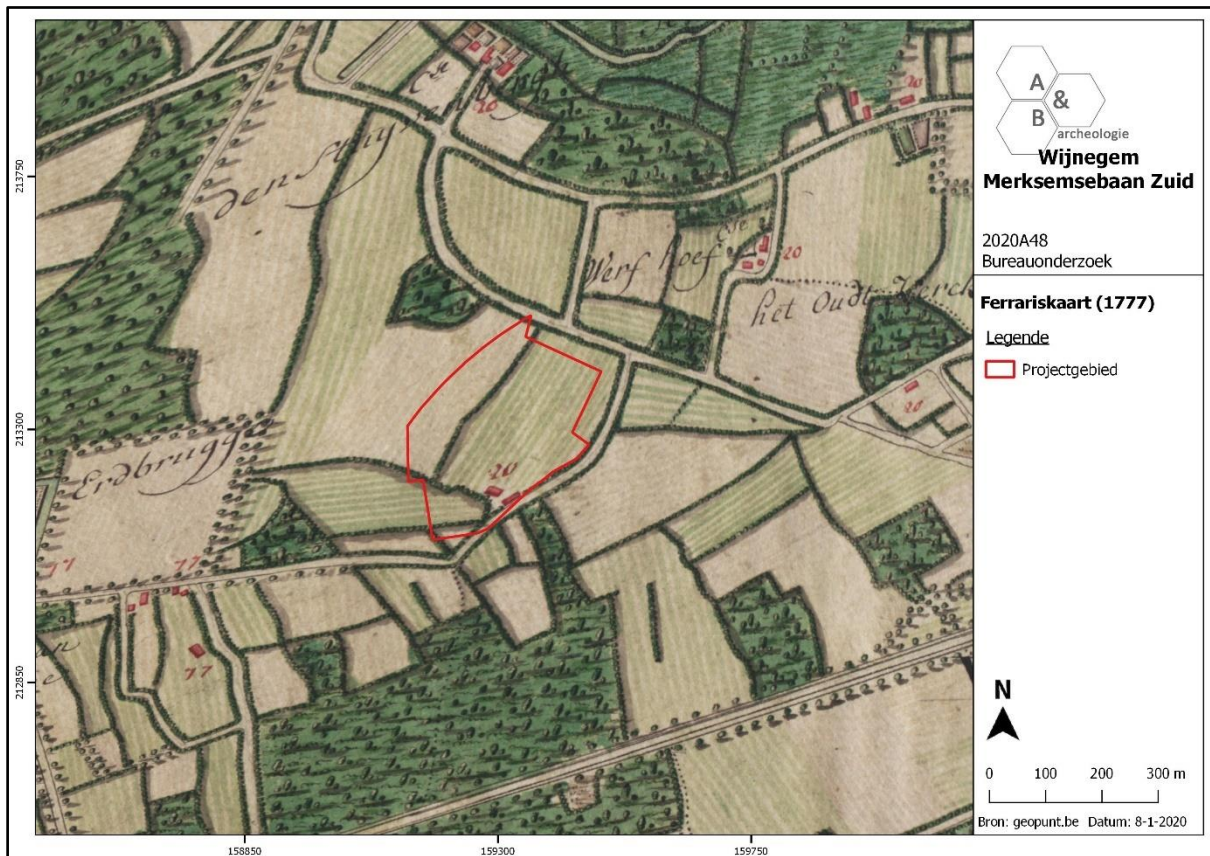
Figuur 19 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).

2.4. Historische situering⁶

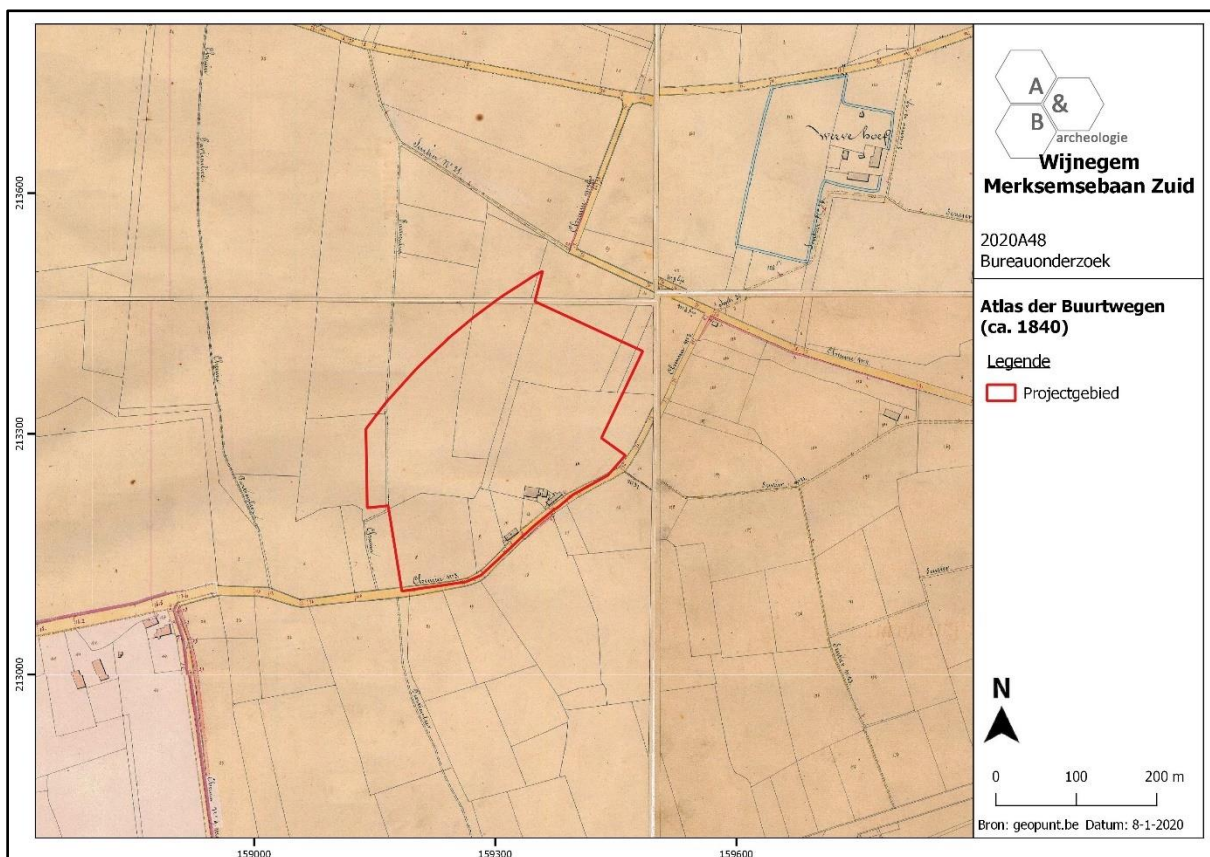
De oudste vermeldingen van Wijnegem dateren uit het derde kwart van de 12^{de} eeuw (1161) in de oorkonden van de abdij van Tongerlo. Tot 1559 was de hoge gerechtigheid over Wijnegem in handen van de hertog van Brabant. In 1567 verkocht Geraard Sterck de heerlijkheid aan Jan Vleminck, in 1621 werd ze bezit van de familie Haudion, die in 1698 (Donaat de Haudion) de grafelijke titel verkreeg. Eigenaars waren nadien de families Van Maldegem, Donroy en Roelants. Aanvankelijk hoorde de parochie Wijnegem bij de parochie Broechem. In 1161 schonk de bisschop van Kamerijk het altaar van Broechem met zijn annexen (onder meer Wijnegem) aan de abdij van Tongerlo; vermoedelijk werd de Onze-Lieve-Vrouweparochie pas midden 16^{de} eeuw onafhankelijk van Broechem. De oude kerk van Wijnegem stond aan de huidige Oude Sluisstraat; nadat deze kerk in 1562 afgebrand was, werd een nieuwe kerk gebouwd op de plaats van de huidige, namelijk in de as van de dreef naar het kasteel. Wijnegem werd in 1542 geplunderd en gedeeltelijk verwoest tijdens de doortocht van Maarten van Rossem; tijdens de Spaanse Successieoorlog was het Franse hoofdkwartier hier gevestigd. Op heden is Wijnegem een straatgemeente met bebouwing voornamelijk te dateren circa 1920 en na de Tweede Wereldoorlog. Het centrum bevindt zich aan de Turnhoutsebaan, waarlangs lintbebouwing uit de 19^{de} en de 20^{ste} eeuw aanwezig is, het gemeentehuis, schoolgebouwen, het park van het oude Wijnegemhof en de kerk (de tweede kerk, afgebroken in 1987). Ten zuiden van de Turnhoutsebaan zijn recente één- en meergezinswoningen (tweede helft van de 20^{ste} eeuw) te vinden. Wijnegem bezit nog enkele boerderijen en een vijftal kastelen of resten hiervan, alle omgeven door een park. Recent industrieterrein ten noordwesten van de gemeente.

Concrete gegevens over het plangebied kunnen goed afgeleid worden uit cartografische bronnen, waarvan de oudste betrouwbare gegevens teruggaan tot de Ferrariskaart uit ca. 1777. De Ertbruggestraat en een voorloper van de Merksemsebaan zijn reeds aanwezig. Centraal in het zuiden worden op de plek van de huidige hoeve 2 gebouwvolumes afgebeeld. De rest van het plangebied is onbebouwd en in gebruik als landbouwgrond. Zo'n 500m ten oosten van het terrein wordt Het Oudt Kerckhof aangeduid, dit was de locatie waar tot 1562 de oorspronkelijk kerk van Wijnegem stond. Nadien werd ca. 1km verder naar het oosten een nieuwe kerk met kerkhof opgericht langs de Turnhoutsebaan. Op de kaarten uit het midden van de 19^{de} eeuw is meer detail van de bebouwing te zien. De Atlas der Buurtwegen toont 3 bouwvolumes bij elkaar, met iets ten westen ervan een losstaand volume langs de Ertbruggestraat, waarschijnlijk een schuur. Op de Vandermaelenkaart wordt het gebouwencomplex aangeduid als Den Nachtegael Cab. (Cabaret). Op de topografische kaart van 1863, en ook op de latere kaarten van 1892 en 1902, is van noord naar zuid een pad te zien dat van de Merksemsebaan naar de hoeve leidt. Het gebouwbestand lijkt niet gewijzigd te zijn. Dit is wel het geval op de luchtfoto van 1971: daar zijn de huidige gebouwen te herkennen, die echter niet meer overeenkomen met de 18^{de}- en 19^{de}-eeuwse gebouwen. De oorspronkelijke gebouwen stonden vlak aan de straat, terwijl de huidige meer naar achter liggen. De rest van het plangebied is in 1971 nog steeds onbebouwd. De elektriciteitspyloon is dan reeds aanwezig. In 1971 is de omgeving nog landelijk te noemen, maar vanaf de luchtfoto van 1979-1990 is de toenemende bebouwing rond het plangebied duidelijk te zien. Ook de Houtlaan is dan reeds aangelegd.

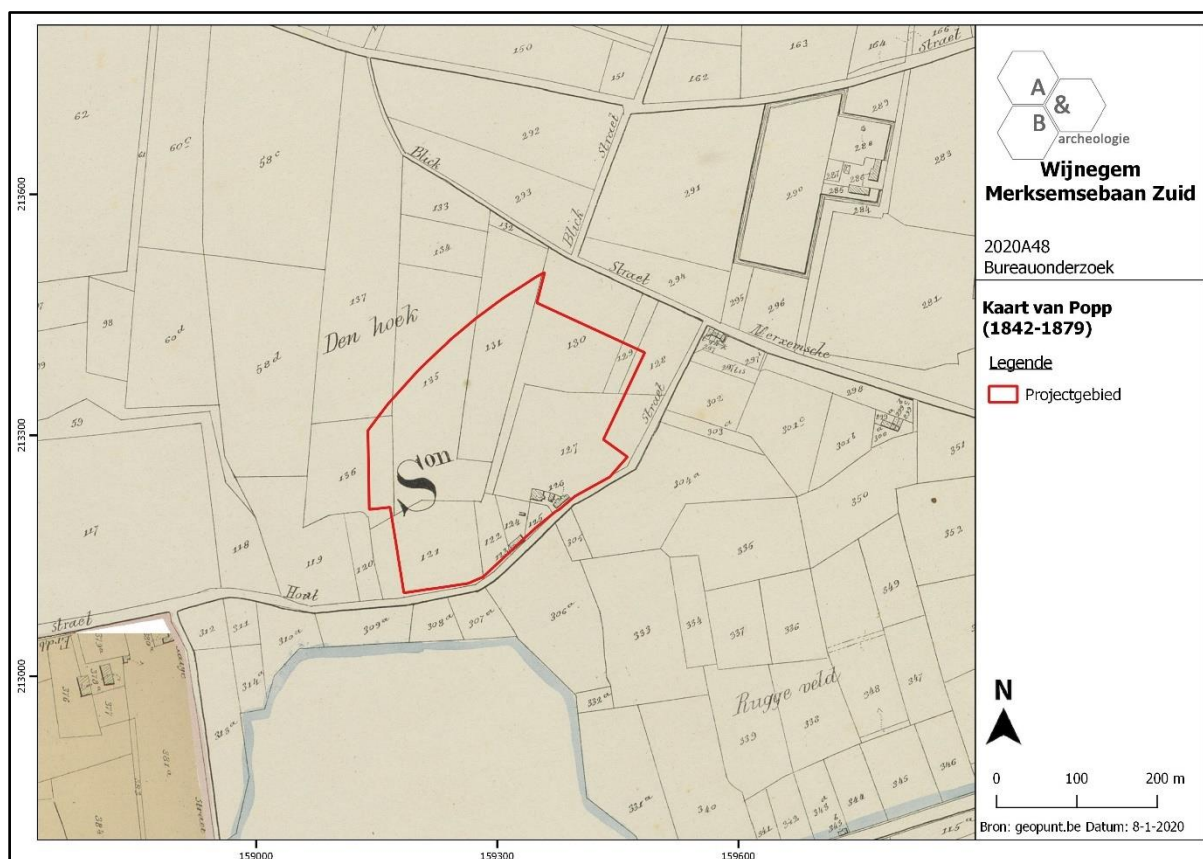
⁶ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/13707>



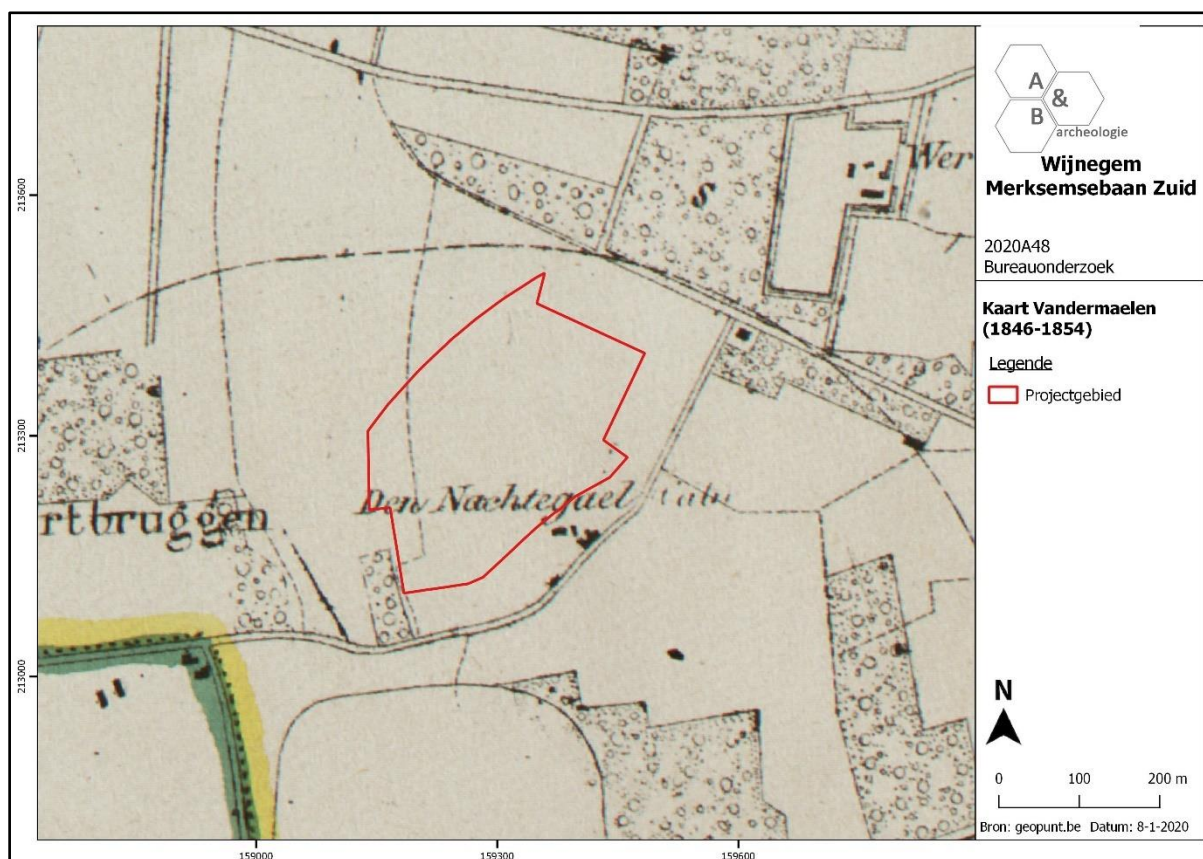
Figuur 20 Uitsnede uit de Ferrariskaart met aanduiding van het plangebied, detail (bron: geopunt.be).



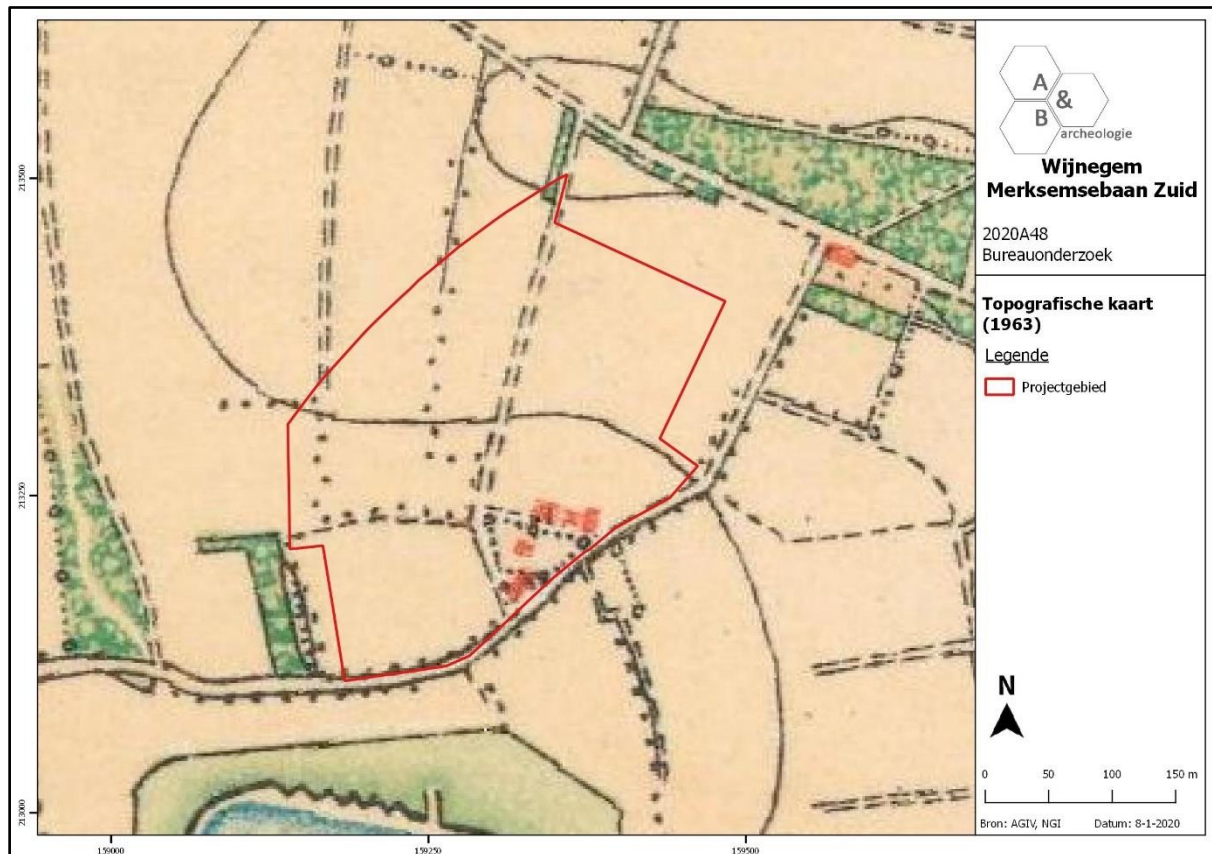
Figuur 21 Uitsnede uit de Atlas der Buurtwegen (bron: geopunt.be).



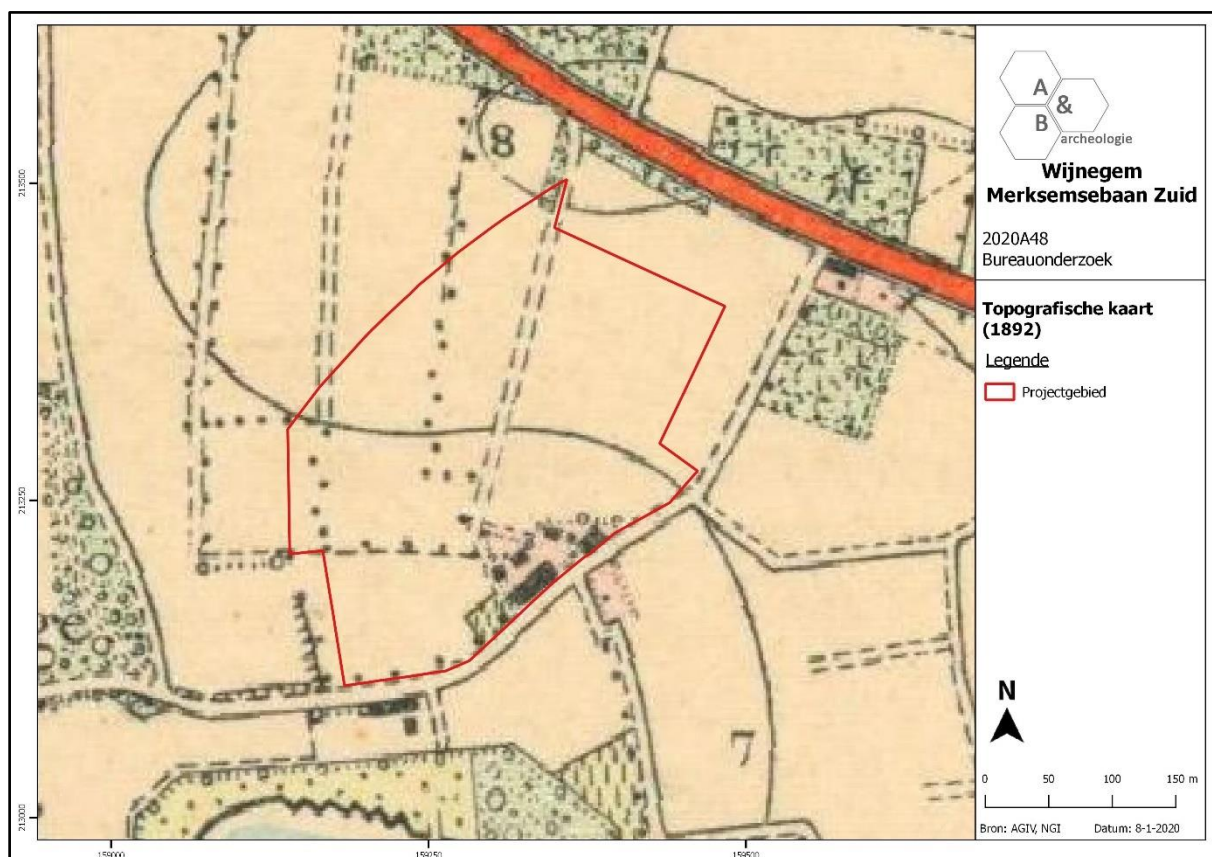
Figuur 22 Uitsnede uit de Poppkaart (bron: geopunt.be).



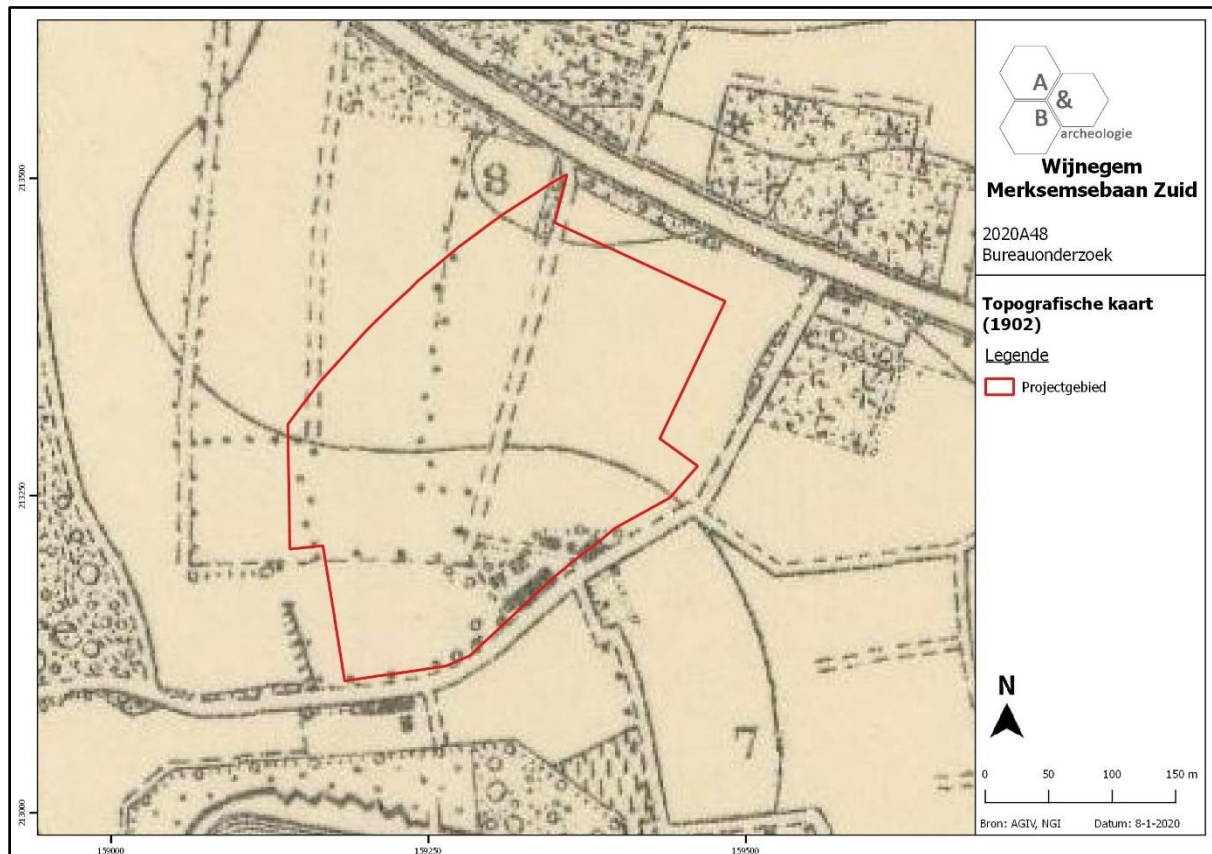
Figuur 23 Uitsnede uit de kaart van Vandermaelen (bron: geopunt.be).



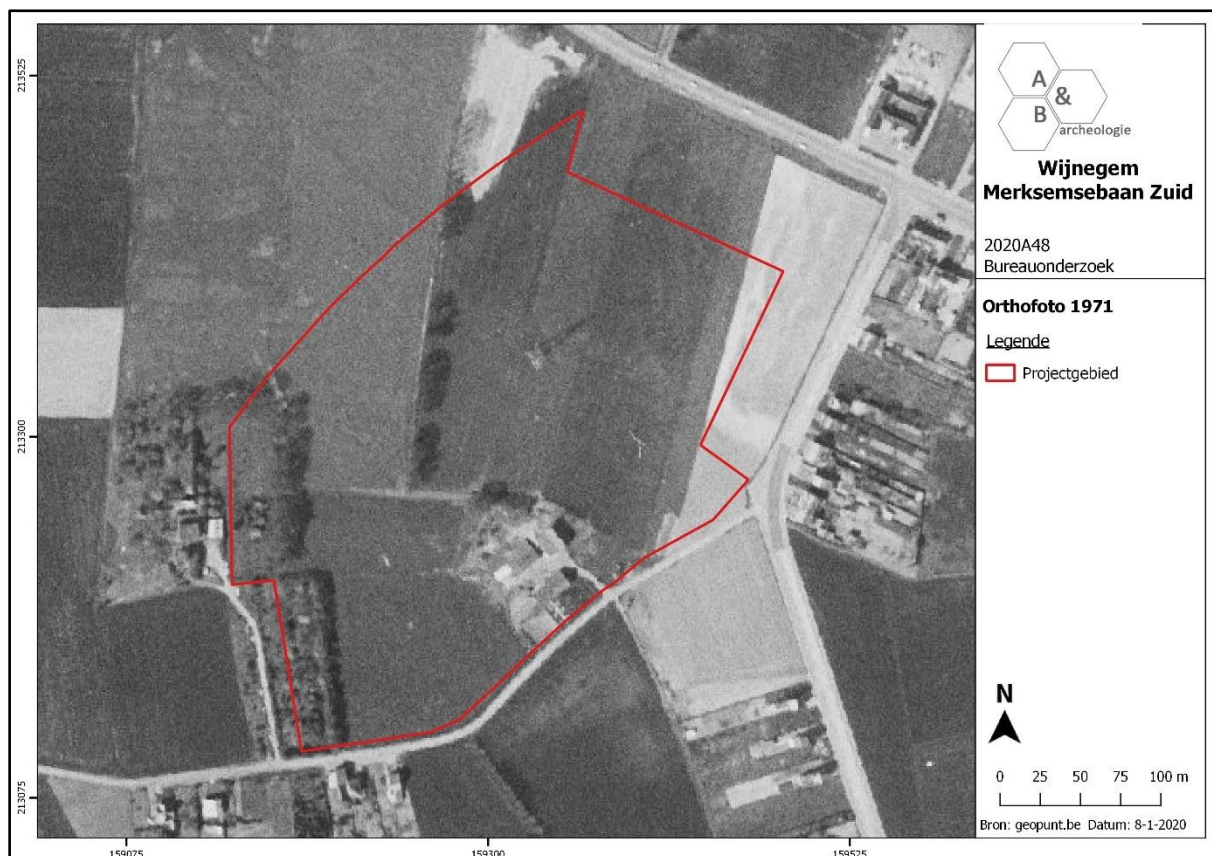
Figuur 24 Uitsnede uit de topografische kaart van 1863 (1963 in de legende klopt niet) (bron: cartesius.be en NGI).



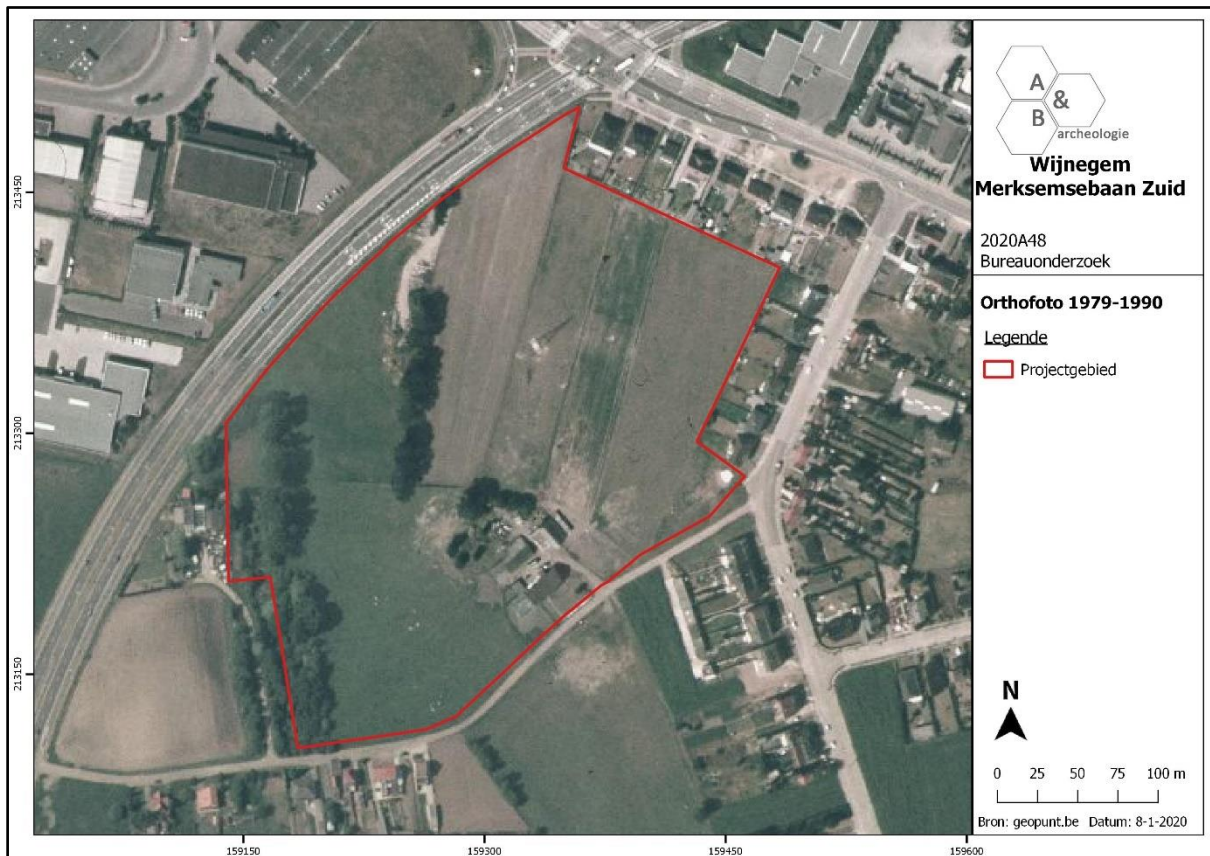
Figuur 25 Uitsnede uit de topografische kaart van 1892 (bron: cartesius.be en NGI).



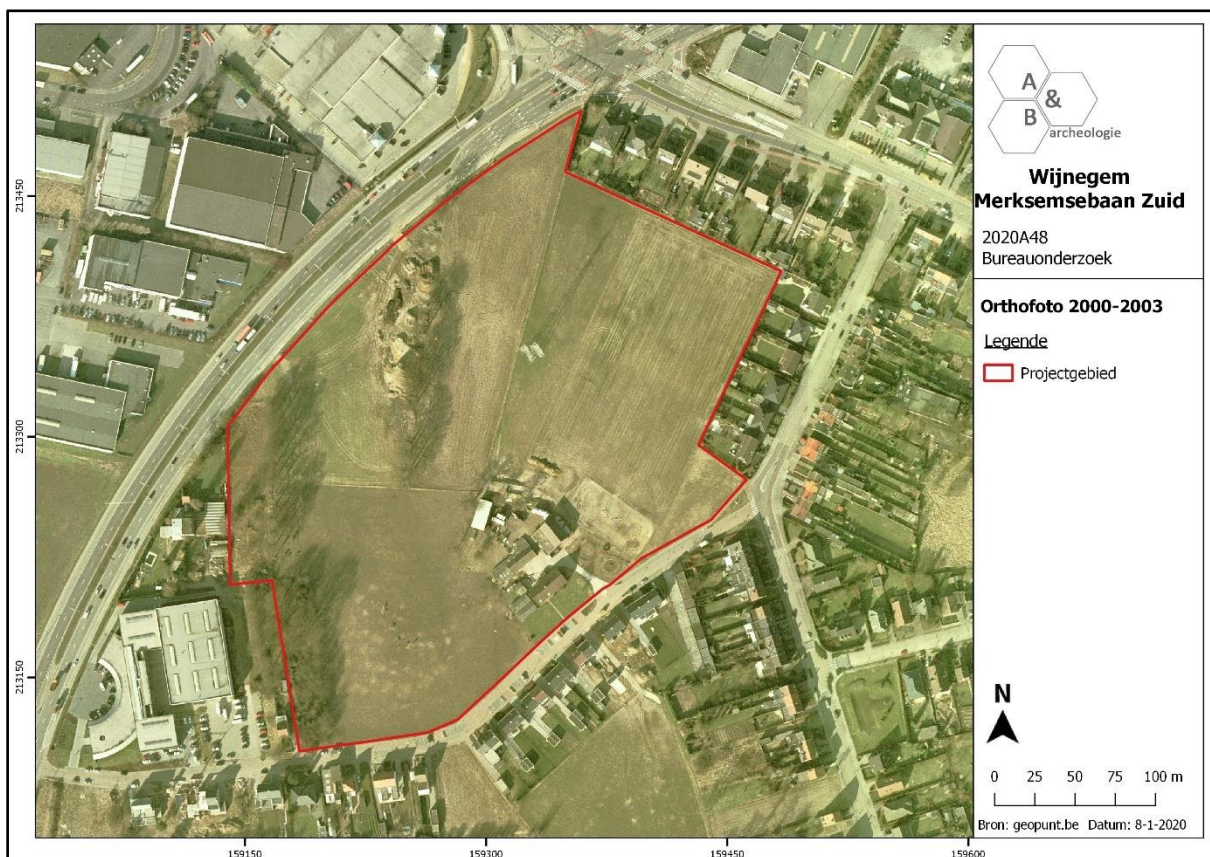
Figuur 26 Uitsnede uit de topografische kaart van 1902 (bron: cartesius.be en NGI).



Figuur 27 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 1971 (bron: geopunt.be).



Figuur 28 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 1979-1990 (bron: geopunt.be).



Figuur 29 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2000-2003 (bron: geopunt.be).

2.5. Archeologische situering

Het plangebied bevindt zich in een bijzonder rijke archeologische omgeving. Op de Centrale Archeologische Inventaris worden zowel op als nabij het plangebied meerdere archeologische sites aangegeven.

Op het terrein zijn 3 sites gekend:

- CAI Locatie 106425: dit is de hoeve op het terrein, aan de Ertbruggestraat. De zgn. Nachtegaalhoeve zou dateren uit de 17^{de} eeuw, maar mogelijk was er reeds bewoning in de volle en/of late middeleeuwen. Bij een veldprospectie op het terrein werd geen relevant materiaal aangetroffen.
- CAI Locatie 106403: bij een veldprospectie in de oostelijke zone van het plangebied werden meerdere vondstenconcentraties vol- en laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen, alsook aardewerk naar prehistorische techniek te dateren in de metaaltijden. Waarschijnlijk moet hier de oude bewoningskern van Wijnegem gesitueerd worden.
- CAI Locatie 220447: centraal op het plangebied, een metaaldetectievondst van een zilveren reaal van Albrecht en Isabella (17^{de} eeuw)

De talrijke sites in de nabije omgeving worden hieronder beschreven volgens hun ligging ten opzichte van het plangebied. De meest in het oog springende locaties zijn in vet aangeduid.

Gekende sites ten noorden van het plangebied, van west naar oost:

- CAI Locatie 105405: indicator, kasteel Bijckhoeve, een 19^{de}-eeuws kasteel dat teruggaat op een 16^{de}-eeuws luthof.
- CAI Locatie 106429: indicator, omwalde hoeve waarvan de oudste vermelding dateert van 1655. Mogelijk lag hier in de late middeleeuwen een site met walgracht.
- CAI Locatie 106405: mogelijk een laatmiddeleeuwse site met walgracht, aangetroffen bij veldprospectie (fundering van 3 gebouwen, opgehoogde bodem, lineaire depressie, gracht, perceelsgracht, drie lineaire bodemsporen, depressie).
- CAI Locatie 106401: bij een opgraving in 2006 werden een kuiltje met fragment van een potje er in aangetroffen, te dateren in de midden bronstijd, alsook 3 paalsporen uit de ijzertijd, een gracht die onderdeel was van de 'Linnekens', de Franse verdedigingslinie uit begin 18^{de} eeuw, en 2 vierkante gebouwtjes die mogelijk een militaire functie hadden, gekoppeld aan de verdedigingslinie. Bij een eerdere veldprospectie in 1986 werden 4 silexfragmenten uit het jong-paleolithicum gevonden op deze locatie.
- CAI Locatie 106397: aardewerk en dakpanfragmenten uit de late middeleeuwen aangetroffen bij veldprospectie.
- **CAI Locatie 100985: net ten noorden van het plangebied. Bij een prospectie en opgraving in 2007-2008 werden 29 crematies en 9 grafmonumenten (8 kringgreppels en 1 langbed) uit de vroege ijzertijd aangetroffen, alsook een nederzetting uit de late ijzertijd bestaande uit 4 huisplattegronden, 3 waterputten, 10 spijkers en enkele palenconcentraties. Bij een veldprospectie op dit terrein (CAI Locatie 106409) werden in 1959 reeds aardewerk, 2 spijnschijfjes, 6 fragmenten van glazen armbanden en een fragment van een fibula gevonden, alle te dateren in de 1^{ste} eeuw voor Christus.**

- CAI Locatie 105732: aardewerk uit de late middeleeuwen aangetroffen bij veldprospectie.
- **CAI Locatie 105407: dit zou de locatie zijn van de oude kerk van Wijnegem, die in 1562 afbrandde. Wanneer de kerk werd gebouwd is niet gekend. Daarnaast wordt er op deze locatie bewoning uit de Romeinse tijd, de vroege en de late middeleeuwen gesitueerd, verdere details hierover ontbreken echter.**
- CAI Locatie 1056408: aardewerk uit de metaaltijden, volle en late middeleeuwen aangetroffen bij veldprospectie.

Gekende sites ten oosten en zuidoosten van het plangebied, van noord naar zuid:

- CAI Locatie 106418: de Wervehoeve, een laatmiddeleeuwse site met walgracht. Deze werd opgegraven in 1963, maar verdere details ontbreken in de CAI.
- CAI Locatie 106402: aardewerk uit de metaaltijden, volle en late middeleeuwen aangetroffen bij veldprospectie, alsook 2 silex afslagfragmenten.
- **CAI Locatie 105386: waarschijnlijk lag het oude dorpscentrum op deze plaats, te dateren in de 11^{de}-12^{de} eeuw, alsook een kerk en een kerkhof. Bij een veldprospectie werd volmiddeleeuws aardewerk aangetroffen. Opmerking: de lokalisering van deze oude kern en de kerk is ietwat tegenstrijdig met de eerder vermelde CAI Locaties 106403 en 105407.**
- CAI Locatie 164702: Karolingische gelijkarmige fibula gevonden bij metaaldetectie.
- CAI Locatie 210549: bij een proefsleuvenonderzoek werden 5 of 6 paalkuilen gevonden die met elkaar in verband kunnen gebracht worden en duiden op de aanwezigheid van een gebouwplattegrond uit de metaaltijden. Ook werden restanten van de volmiddeleeuwse kerk en het kerkhof aangetroffen (zie opmerking hierboven bij CAI Locatie 105386).
- CAI Locatie 100125: aardewerk uit de volle en late middeleeuwen aangetroffen bij veldprospectie.
- **CAI Locatie 100003: net ten oosten van het plangebied. Dit terrein werd bij ontzavelingen in 1962 onderzocht, waarbij een onbekend aantal waterputten en schervenmateriaal uit de late ijzertijd werd aangetroffen. Als losse vondst is een geslepen bijl in silex te vermelden. Binnen deze locatie is ook CAI Locatie 106406 aangeduid, hier werd in 1967 een waterput uit uitgeholde eiken boomstam op 3m diep (drinkput voor vee nabij de Frankische driehoek) opgegraven, en er werd volmiddeleeuws aardewerk aangetroffen. Deze locatie maakt waarschijnlijk deel uit van de nederzetting uit 12^{de} eeuw.**
- **CAI Locatie 105389: bij een opgraving in 1994 werd een fragmentaire plattegrond van een tweeschepig, noordzuid georiënteerd gebouw met dubbele palenwand gevonden, te dateren in de late ijzertijd, alsook een woonstalhuis van het Ekeren-Alphen type, mogelijk met bijgebouwtjes, te dateren in de 2^{de} eeuw na Chr. Uit de midden-ijzertijd dateert een waterput, die volledig werd vergraven in de Romeinse periode bij de aanleg van een nieuwe put. Deze Romeinse waterput bestond uit een systeem van bodemloze 'manden' die op elkaar gestapeld werden op de bodem van een trechtervormige kuil. Uit de middeleeuwen werd een mogelijke leemwinningskuil aangesneden. Op deze locatie werd in 1986 al vol- en laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen bij een veldprospectie (CAI Locatie 100119).**
- **CAI Locatie 105546: bij een opgraving in 2001 werden de restanten van een nederzetting uit de 5^{de}-4^{de} eeuw voor Chr. aangetroffen, bestaande uit een viertal plattegronden van**

gebouwen en 2 afvalkuilen met aardewerk. Ook een afvalkuil uit de Romeinse periode werd herkend.

- **CAI Locatie 100694: bij een opgraving in 2001 werden enkele losse paalsporen, enkele kuiltjes en mogelijk een spieker aangetroffen, alle op basis van het aardewerk te dateren in de midden-ijzertijd. Op deze locatie werd in 1985 al aardewerk uit de metaaltijden en de late middeleeuwen aangetroffen bij een veldprospectie (CAI Locatie 100119).**
- CAI Locatie 163720: bij een proefsleuvenonderzoek werden 4 paalsporen aangetroffen die mogelijk in de metaaltijden te dateren zijn.
- CAI Locatie 100109: bij een veldprospectie in 1985 werden enkele fragmenten aardewerk uit de volle en late middeleeuwen en de nieuwe tijd aangetroffen. Een proefsleuvenonderzoek in 2005 leverde geen resultaten op.
- CAI Locatie 105398: midden-neolithische silexbijl aangetroffen als losse vondst.
- CAI Locatie 105400: 6 scherven handgevormd aardewerk gevonden bij het uitharken van enkele molshopen.

Gekende sites ten zuiden en zuidwesten van het plangebied, van oost naar west:

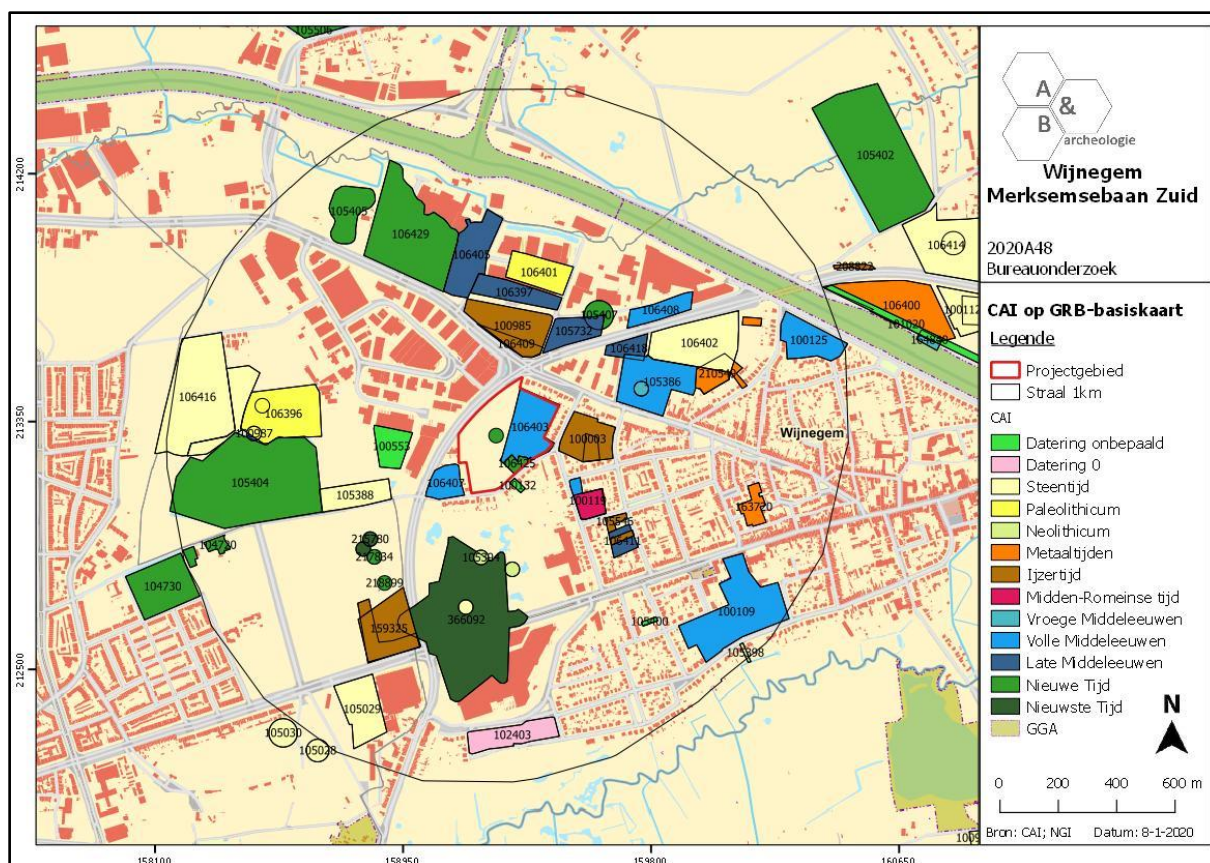
- CAI Locatie 100132: net ten zuiden van het plangebied. Drie ondiepe paalsporen, ongedateerd, aangetroffen bij controle van een bouwput.
- CAI Locatie 366092: Fort 1, 19^{de}-eeuwse versterking die deel uitmaakte van de Brialmontgordel.
- CAI Locatie 150973: vondstenconcentratie lithisch materiaal uit het neolithicum, een aardewerk uit de ijzertijd, aangetroffen bij veldprospectie.
- CAI Locatie: ongepolijste bijl uit het midden-neolithicum, toevalsvondst
- CAI Locatie: lithisch materiaal aangetroffen als losse vondst bij de aanleg van een waterput.
- CAI Locatie 215780: diverse metalen vondsten uit WO I en II aangetroffen bij metaaldetectie.
- CAI Locatie 217853: diverse metalen vondsten uit WO I en II, 1 duit van de stad Utrecht uit 1789, aangetroffen bij metaaldetectie.
- CAI Locatie 217834: 4 Duitse munten uit 1743 aangetroffen bij metaaldetectie.
- CAI Locatie 218899: diverse metalen vondsten uit WO I en II, musketkogels, munt en vingerhoedje uit de nieuwe tijd, aangetroffen bij metaaldetectie.
- **CAI Locatie 159325: bij een opgraving en werfbegeleiding werden uit de ijzertijd een 2-tal clusters van paalkuilen aangetroffen. De oostelijke cluster: 1 paalspoor bevatte een 15-tal handgevormde scherven en een spinsteentje of kraaltje. Ander paalspoor bevatte 4 fragmenten aardewerk. Eventueel maken 2 paalsporen deel uit van gebouwplattegrond. De westelijke cluster: hypothese: mogelijk restanten van een 2^{de} plattegrond. Ook hier paalspoor met handgevormde ceramiek. Ook werden een weg, een greppel, een gracht en talrijke paalsporen uit de nieuwe tijd gevonden, 19^{de}-20^{ste}-eeuwse perceelsgrachten, en restanten van muren en grachten van en rond Fort 1, alsook sporen van het aanpalende wachthuis.**
- CAI Locatie 105029: silex materiaal aangetroffen als toevalsvondst bij graafwerken

Gekende sites ten westen van het plangebied, van oost naar west:

- CAI Locatie 106407: aardewerk uit de volle en late middeleeuwen aangetroffen bij veldprospectie.

- CAI Locatie 100553: bij een proefsleuvenonderzoek werden 20 paalgaten van mogelijk enkele spiekers aangetroffen, gedateerd in de ijzertijd. In de ploeglaag werd een terra sigillatascherf als losse vondst gevonden.
- CAI Locatie 105388: bij een veldprospectie werden artefacten uit de steentijd en aardewerk uit de ijzertijd en Romeinse periode aangetroffen.
- CAI Locatie 105404: kasteel Ertbrugge. Indicator, een 18^{de}-eeuws lusthof dat mogelijk teruggaat tot 1581.
- CAI Locatie 106396: kernrand uit silex met witte patina uit het jong-paleolithicum, volmiddeleeuws aardewerk en dakpanfragmenten, aangetroffen bij veldprospectie.
- CAI Locatie 100800: akker met Antwerps stortvuil van 1500 tot heden, fibula uit de 2^{de} eeuw.
- CAI Locatie 100987: denier van Aleydis geslagen te Leuven (1261-1268)
- CAI Locatie 106417: 3 silexfragmenten, vol- en laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen bij veldprospectie.
- CAI Locatie 106416: silexfragment, vol- en laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen bij veldprospectie.

Er kan aan het plangebied een hoog archeologisch potentieel worden toegekend. Wat opvalt zijn de vele sites uit de ijzertijd in de directe omgeving, die zowel getuigen van een dense bewoning als begraving in die periode. Daarnaast zijn ook de vele vol- en laatmiddeleeuwse sites opvallend, veelal gekend via veldprospectie. Zo bestaat de hypothese dat op het oostelijke deel van het plangebied (een deel van) de oude bewoningskern van Wijnegem kan gesitueerd worden. De hoeve op het terrein gaat minstens tot de 17^{de} eeuw terug.



Figuur 30 Uitsnede uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (bron: geopunt.be en CAI).

3. Synthese

3.1. Archeologisch verwachtingspatroon

Op basis van het bureauonderzoek kan volgend verwachtingspatroon vooropgesteld worden:

- Het plangebied is ca. 500m ten westen van de oude dorpskern van Wijnegem gelegen; toen de dorpskerk hier afbrandde in 1562, kwam de huidige kern tot ontwikkeling ca. 1km meer naar het oosten, langs de Turnhoutsebaan. Op de Ferrariskaart uit ca. 1777 zijn de Ertbruggestraat en een voorloper van de Merksemsebaan reeds aanwezig. Centraal in het zuiden worden op de plek van de huidige hoeve 2 gebouwvolumes afgebeeld. De rest van het plangebied is onbebouwd en in gebruik als landbouwgrond. Op de kaarten uit het midden van de 19^{de} eeuw is meer detail van de bebouwing te zien. De Atlas der Buurtwegen toont 3 bouwvolumes bij elkaar, met iets ten westen ervan een losstaand volume langs de Ertbruggestraat, waarschijnlijk een schuur. Op de Vandermaelenkaart wordt het gebouwencomplex aangeduid als Den Nachtegael Cab. (Cabaret). Op de topografische kaart van 1863, en ook op de latere kaarten van 1892 en 1902) is van noord naar zuid een pad te zien dat van de Merksemsebaan naar de hoeve leidt. Het gebouwbestand lijkt niet gewijzigd te zijn. Dit is wel het geval op de luchtfoto van 1971: daar zijn de huidige gebouwen te herkennen, die echter niet meer overeenkomen met de 18^{de}- en 19^{de}-eeuwse gebouwen. De oorspronkelijke gebouwen stonden vlak aan de straat, terwijl de huidige meer naar achter liggen. De rest van het plangebied is in 1971 nog steeds onbebouwd. De elektriciteitspyloon is dan reeds aanwezig. In 1971 is de omgeving nog landelijk te noemen, maar vanaf de luchtfoto van 1979-1990 is de toenemende bebouwing rond het plangebied duidelijk te zien. Ook de Houtlaan is dan reeds aangelegd. De bouw van de huidige hoeve kan voor enige bodemverstoring gezorgd hebben. Ter hoogte van de NATOpijpleiding en de pyloon zal het bodemarchief volledig verstoord zijn. Voor het overige lijken er geen grootschalige verstoringen te hebben plaatsgevonden op het plangebied sinds eind 18^{de} eeuw.

- Het plangebied bevindt zich aan de westelijke rand van een oostwest georiënteerde rug. Deze rug bevindt zich tussen de valleien van het Groot Schijn in het zuiden en van het Klein Schijn in het noorden. Deze configuratie van een hogere, droge rug geprangd tussen 2 riviervalleien was een uitgelezen landschappelijke locatie en het is niet verwonderlijk dat Wijnegem zich op deze locatie ontwikkelde. Beide waterlopen bevinden zich op ruime afstand van het plangebied, en er zijn geen andere natuurlijke waterlopen in de nabijheid van het terrein. Op het detail van het hoogtemodel is te zien dat maaiveld van het terrein zich over het algemeen rond +7,50m TAW bevindt, met een lager gelegen zone in het noorden (ca. +7,00m TAW) en een hoger gelegen zone ter hoogte van de hoeve en ten noorden ervan (ca. +8,00m TAW). Ter hoogte van een met struiken begroeide zone in het noorden is een opvallende verhoging merkbaar (tot ca. +8,50m TAW), mogelijk is er hier grond gestockeerd waarop begroeiing ontstond. Het terrein kent een verwaarloosbare erosiegraad. Op de bodemkaart wordt het plangebied hoofdzakelijk gekarteerd als I-Scm: matig droge lemig zandbodem met dikke antropogene humus A horizont, met leem op geringe of matige diepte. Dit zijn plaggenbodems.

- Er kan aan het plangebied een hoog archeologisch potentieel worden toegekend. Wat opvalt zijn de vele sites uit de ijzertijd in de directe omgeving, die zowel getuigen van een dense bewoning als

begraving in die periode. Daarnaast zijn ook de vele vol- en laatmiddeleeuwse sites opvallend, veelal gekend via veldprospectie. Zo bestaat de hypothese dat op het oostelijke deel van het plangebied (een deel van) de oude bewoningskern van Wijnegem kan gesitueerd worden. Kan de verhoogde zone ten oosten van de huidige gebouwen hiervoor een aanwijzing zijn? De hoeve op het terrein gaat minstens tot de 17^{de} eeuw terug. Er lijken geen grootschalige grondverstoringen te zijn gebeurd op het terrein sinds eind 18^{de} eeuw. Dit resulteert in een hoge archeologische verwachting, voornamelijk voor sites met grondsporen uit diverse archeologische periodes. De kans op aanwezigheid van in situ bewaarde steentijd artefactensites wordt als laag ingeschat: het terrein is ver verwijderd van natuurlijke waterlopen, er is geen uitgesproken helling aanwezig, er zijn geen bodemkundige aanwijzingen voor een verhoogd steentijd potentieel, en bij de diverse reeds uitgevoerde archeologische onderzoeken in de onmiddellijke omgeving - op de terreinen met gelijkaardige landschappelijke kenmerken - werd afgaande op de CAI nergens een in situ bewaarde steentijd artefactensite aangetroffen.

3.2. Afweging verder vooronderzoek

De schuren bij de hoeve worden gesloopt, maar het hoofdgebouw blijft behouden. Ook de bomerijen, de hoogspanningsleiding en de NATO-pijplijn blijven gevrijwaard. Vervolgens wordt het terrein bouwrijp gemaakt en verkaveld in 155 bouwloten. Deze worden gegroepeerd in een westelijke, noordelijke en oostelijke zone, rond een centraal park met waterpartijen, groenzones en wandelpaden. Ook rond het te behouden hoofdgebouw van de boerderij komt een bouwlot te liggen, met mogelijke uitbreidingsmogelijkheden aan dit gebouw. Er wordt zowel in de oostelijke als in de westelijke zone een nieuwe wegenis aangelegd. De ontwikkeling van het plangebied gebeurt gefaseerd. Er zullen aanzienlijke grondwerken plaatsvinden op het plangebied: de afbraak van de gebouwen, het bouwrijp maken van de percelen, bodemingrepen voor aanleg van de wegenis, de wadi's en de nutsleidingen en -voorzieningen, funderingswerken, het optrekken van woningen, aanleg van tuinen en verhardingen, omgevingsaanleg. Ook het werfverkeer zal zijn invloed hebben op de ondergrond.

Het plangebied kent een hoge archeologische verwachting voor sites met grondsporen, in het bijzonder sites uit de ijzertijd en de volle en late middeleeuwen. Op basis van enkel het bureauonderzoek kan de aan- of afwezigheid van (een) archeologische site(s) echter niet met zekerheid aangetoond worden. De geplande werken zijn van die aard dat eventueel aanwezig archeologisch erfgoed bedreigd wordt. Er dient bijgevolg verder vooronderzoek te gebeuren. Verder vooronderzoek kan nuttige kennis bijbrengen over de vroegste kern van Wijnegem en over de ontwikkeling van deze omgeving, waarvan het archeologische belang in het verleden reeds meermaals werd aangetoond. Dit verder vooronderzoek dient te gebeuren in uitgesteld traject, aangezien de verkaveling pas ontwikkeld wordt onder opschortende voorwaarde van het verkrijgen van een vergunning.

Bij de afweging voor een verder vooronderzoek worden alle gegevens van de bureaustudie geëvalueerd om zodoende een uitspraak te kunnen doen. In eerste instantie wordt gekeken naar de methodes met geen of het minste impact in de bodem. Deze onderzoeken vallen onder de noemer 'verder vooronderzoek zonder ingreep in de bodem' (landschappelijk bodemonderzoek, geofysisch

onderzoek en veldkartering/metaaldetectie). Indien uit deze onderzoeken de afwezigheid van een archeologische site niet gestaafd kan worden, dient men verder over te gaan tot een 'vooronderzoek met ingreep in de bodem' (verkennend en waarderend archeologisch booronderzoek, proefsleuven en proefputten). In het geval een archeologische site aanwezig is, dient men eerst te proberen deze *in situ* te behouden. Indien dit niet mogelijk is, is een verdere opgraving noodzakelijk.

3.3. Verder vooronderzoek zonder ingreep in de bodem

- Landschappelijk bodemonderzoek

Dit type onderzoek heeft tot doel de aardkundige opbouw en ontstaansgeschiedenis van de ondergrond en het landschap te kennen door middel van boringen of profielputten. Met deze methode kan met een minimale impact in de bodem toch heel wat informatie verkregen worden. De methode wordt binnen de archeologie vooral aangewend om het bodemkundig potentieel na te gaan voor de aanwezigheid van goed bewaarde steentijdsites.

In dit geval is deze onderzoeksmethode niet noodzakelijk om uit te voeren. De bodemopbouw van het plangebied is gekend via de bodemkaart en kan meer in detail in kaart worden gebracht bij proefsleuvenonderzoek. Daarnaast is er geen verhoogde kans op het aantreffen van *in situ* bewaarde steentijd artefactensites.

- Geofysisch onderzoek

Geofysisch onderzoek heeft tot doel om antropogene fenomenen te onderscheiden van natuurlijk sediment of om een morfologische reconstructie van het natuurlijke landschap te maken, door contrasten in elektrische, elektromagnetische en magnetische kenmerken van de ondergrond te meten. Ook kent deze methode haar nut bij het opsporen van explosieven. Onder dit type onderzoek vallen verschillende opsporingstechnieken: magnetometrie, weerstandsmetingen, grondradar enz.

In dit geval is deze onderzoeksmethode niet zinvol om uit te voeren en kan dus buiten beschouwing genomen worden.

- Veldkartering en metaaldetectie

Bij een veldkartering of oppervlakteprospectie wordt een visuele inspectie gedaan van het terreinoppervlak voor de aanwezigheid van archeologisch vondstmateriaal, zoals aardewerk of silexartefacten. Metaaldetectie betreft het opsporen van metalen voorwerpen door middel van een metaaldetector. De toplaag, ca. 20cm diep, wordt hierbij afgezocht door middel van parallelle looplijnen met of zonder een bepaalde tussenafstand.

In dit geval is deze onderzoeksmethode niet zinvol om uit te voeren en kan dus buiten beschouwing genomen worden. Wel dient tijdens het proefsleuvenonderzoek (zie verder) een metaaldetector ingezet worden ter controle van de aangelegde sleuven en de grondhopen.

3.4. Verder vooronderzoek met ingreep in de bodem

- Verkennend en waarderend archeologisch booronderzoek

Een verkennend en waarderend archeologisch booronderzoek heeft als doel om archeologische sites op te sporen door middel van boringen. Via de boringen kunnen begraven niveaus teruggevonden worden waarin zich bv. *in situ* steentijdartefacten kunnen bevinden. De boringen worden volgens een bepaald grid met optimale spreiding opgesteld.

In dit geval is deze onderzoeksmethode niet van toepassing.

- Proefputten in functie van steentijd artefactensites

Het doel van proefputten in functie van steentijd artefactensites is uitspraken te doen over de archeologische waarde van de totaliteit van een terrein door een beperkt maar statistisch representatief deel van dat terrein op te graven.

In dit geval is deze onderzoeksmethode niet van toepassing.

- Proefsleuven en proefputten

Het doel van proefsleuven en proefputten is uitspraken te doen over de archeologische waarde van de totaliteit van een terrein door een beperkt maar statistisch representatief deel van dat terrein op te graven. Op die manier kan er een optimale inschatting gemaakt worden van het kennispotentieel aangezien deze methode informatie verschaft omtrent verspreiding, bewaring, aard en datering van de aangetroffen archeologische sporen.

Gezien de aard van de site, de geplande werken en het archeologisch verwachtingspatroon is een verder vooronderzoek in de vorm van proefsleuven noodzakelijk om archeologische sites met grondsporen op te sporen. Het sleuvenplan, de richtlijnen en onderzoeksvragen worden voorgesteld in het programma van maatregelen.

3.5. Beantwoording onderzoeksvragen

- Zijn er archeologische of historische gegevens gekend over de site?

Het plangebied is ca. 500m ten westen van de oude dorpskern van Wijnegem gelegen; toen de dorpskerk hier afbrandde in 1562, kwam de huidige kern tot ontwikkeling ca. 1km meer naar het oosten, langs de Turnhoutsebaan. Op de Ferrariskaart uit ca. 1777 zijn de Ertbruggestraat en een voorloper van de Merksemsebaan reeds aanwezig. Centraal in het zuiden worden op de plek van de huidige hoeve 2 gebouwvolumes afgebeeld. De rest van het plangebied is onbebouwd en in gebruik als landbouwgrond. Op de kaarten uit het midden van de 19^{de} eeuw is meer detail van de bebouwing te zien. De Atlas der Buurtwegen toont 3 bouwvolumes bij elkaar, met iets ten westen ervan een

losstaand volume langs de Ertbruggestraat, waarschijnlijk een schuur. Op de Vandermaelenkaart wordt het gebouwencomplex aangeduid als Den Nachtegael Cab. (Cabaret). Op de topografische kaart van 1863, en ook op de latere kaarten van 1892 en 1902) is van noord naar zuid een pad te zien dat van de Merksemsebaan naar de hoeve leidt. Het gebouwbestand lijkt niet gewijzigd te zijn. Dit is wel het geval op de luchtfoto van 1971: daar zijn de huidige gebouwen te herkennen, die echter niet meer overeenkomen met de 18^{de}- en 19^{de}-eeuwse gebouwen. De oorspronkelijke gebouwen stonden vlak aan de straat, terwijl de huidige meer naar achter liggen. De rest van het plangebied is in 1971 nog steeds onbebouwd. De elektriciteitspyloon is dan reeds aanwezig. In 1971 is de omgeving nog landelijk te noemen, maar vanaf de luchtfoto van 1979-1990 is de toenemende bebouwing rond het plangebied duidelijk te zien. Ook de Houtlaan is dan reeds aangelegd. De bouw van de huidige hoeve kan voor enige bodemverstoring gezorgd hebben. Ter hoogte van de NATOpijpleiding en de pyloon zal het bodemarchief volledig verstoord zijn. Voor het overige lijken er geen grootschalige verstoringen te hebben plaatsgevonden op het plangebied sinds eind 18^{de} eeuw.

Op het terrein zijn 3 archeologische sites gekend:

- CAI Locatie 106425: dit is de hoeve op het terrein, aan de Ertbruggestraat. De zgn. Nachtegaalhoeve zou dateren uit de 17^{de} eeuw, maar mogelijk was er reeds bewoning in de volle en/of late middeleeuwen. Bij een veldprospectie op het terrein werd geen relevant materiaal aangetroffen.
 - CAI Locatie 106403: bij een veldprospectie in de oostelijke zone van het plangebied werden meerdere vondstenconcentraties vol- en laatmiddeleeuws aardewerk aangetroffen, alsook aardewerk naar prehistorische techniek te dateren in de metaaltijden. Waarschijnlijk moet hier de oude bewoningskern van Wijnegem gesitueerd worden.
 - CAI Locatie 220447: centraal op het plangebied, een metaaldetectievondst van een zilveren reaal van Albrecht en Isabella (17^{de} eeuw)
- Zijn er gegevens gekend dat de bodem (deels) verstoord is?

Zie hierboven.

- Zijn er landschappelijke factoren die invloed kunnen hebben op de gaafheid van eventuele archeologische sporen?

Neen.

- Wat is de impact van de geplande werken op het bodemarchief?

Er kan aan het plangebied een hoog archeologisch potentieel worden toegekend. Wat opvalt zijn de vele sites uit de ijzertijd in de directe omgeving, die zowel getuigen van een dense bewoning als begraving in die periode. Daarnaast zijn ook de vele vol- en laatmiddeleeuwse sites opvallend, veelal gekend via veldprospectie. Zo bestaat de hypothese dat op het oostelijke deel van het plangebied (een deel van) de oude bewoningskern van Wijnegem kan gesitueerd worden. Kan de verhoogde zone ten oosten van de huidige gebouwen hiervoor een aanwijzing zijn? De hoeve op het terrein gaat minstens tot de 17^{de} eeuw terug. Er lijken geen grootschalige grondverstoringen te zijn gebeurd op het terrein sinds eind 18^{de} eeuw. Dit resulteert in een hoge archeologische verwachting, voornamelijk voor sites met grondsporen uit diverse archeologische periodes. De kans op aanwezigheid van in situ

bewaarde steentijd artefactensites wordt als laag ingeschat: het terrein is ver verwijderd van natuurlijke waterlopen, er is geen uitgesproken helling aanwezig, er zijn geen bodemkundige aanwijzingen voor een verhoogd steentijd potentieel, en bij de diverse reeds uitgevoerde archeologische onderzoeken in de onmiddellijke omgeving - op de terreinen met gelijkaardige landschappelijke kenmerken – werd afgaande op de CAI nergens een in situ bewaarde steentijd artefactensite aangetroffen.

- Is er een archeologische site aanwezig? Zo ja, wat zijn de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan? Wat is de relatie met het landschap? Welke waarde heeft de site?

De aan- of afwezigheid van een archeologische site kan niet vastgesteld worden op basis van het bureauonderzoek. De kans op het aantreffen van een archeologische site met grondsporen is echter reëel.

- Wat is de te volgen strategie tijdens een eventueel verder onderzoek en welke bijkomende onderzoeksvragen moeten daarbij beantwoord worden?

Er dient een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd te worden op het plangebied. Dit onderzoek bestaat uit het aanleggen van parallelle sleuven. De sleuven hebben als doel om het archeologisch potentieel van het terrein in kaart te brengen. Zijn er archeologische sporen aanwezig? Behoren deze tot één of meerdere periodes? Daarnaast is het ook belangrijk om de verstoringsgraad in kaart te brengen. Zijn de sporen goed bewaard? Kunnen er verstoringzones afgebakend worden? Afsluitend is het belangrijk om alle gegevens samen te beschouwen om zodoende een uitspraak te kunnen doen over het potentieel van het terrein. Hierbij wordt afgewogen of verder onderzoek nodig is in de vorm van een opgraving, over een deel of volledig het terrein, of kan er overgegaan worden tot een vrijgave bij afwezigheid van archeologische sporen. De modaliteiten van het verder vooronderzoek worden behandeld in het programma van maatregelen.

4. Samenvatting

De archeologienota kadert in het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Naar aanleiding van een geplande aanvraag voor een omgevingsvergunning voor het verkavelen van gronden te Wijnegem Merksemsebaan (provincie Antwerpen), waarbij de totale oppervlakte van de betrokken percelen 3000m² of meer bedraagt, dient de initiatiefnemer een archeologienota toe te voegen aan de vergunningsaanvraag. De archeologienota dient opgemaakt te worden onder supervisie van een erkend archeoloog.

Het terrein, 80 537m² groot, heeft een onregelmatige vorm en is ten oosten van de Houtlaan, ten zuiden van de Merksemsebaan en ten westen en ten noorden van de Ertbruggestraat gelegen. Het is quasi volledig in gebruik als landbouwgrond, centraal in het zuiden is langsheen de Ertbruggestraat een hoevecomplex bestaande uit een woning en enkele loodsen/stallen aanwezig. Deze gebouwen zijn via een verharde oprit te bereiken vanaf de Ertbruggestraat. Van noord naar zuid loopt een hoogspanningsleiding over het terrein, centraal in het plangebied is een pyloon aanwezig. Ondergronds bevindt zich een NATOpijplijn die centraal van noordwest naar zuidoost over het terrein loopt en deels het verloop van de bovengrondse hoogspanningsleiding volgt. Langsheen enkele perceelsgrenzen in het westelijke deel van het plangebied zijn er bomenrijen.

Het plangebied is ca. 500m ten westen van de oude dorpskern van Wijnegem gelegen; toen de dorpskerk hier afbrandde in 1562, kwam de huidige kern tot ontwikkeling ca. 1km meer naar het oosten, langs de Turnhoutsebaan. Op de Ferrariskaart uit ca. 1777 zijn de Ertbruggestraat en een voorloper van de Merksemsebaan reeds aanwezig. Centraal in het zuiden worden op de plek van de huidige hoeve 2 gebouwvolumes afgebeeld. De rest van het plangebied is onbebouwd en in gebruik als landbouwgrond. Op de kaarten uit het midden van de 19^{de} eeuw is meer detail van de bebouwing te zien. De Atlas der Buurtwegen toont 3 bouwvolumes bij elkaar, met iets ten westen ervan een losstaand volume langs de Ertbruggestraat, waarschijnlijk een schuur. Op de Vandermaelenkaart wordt het gebouwencomplex aangeduid als Den Nachtegael Cab. (Cabaret). Op de topografische kaart van 1863, en ook op de latere kaarten van 1892 en 1902) is van noord naar zuid een pad te zien dat van de Merksemsebaan naar de hoeve leidt. Het gebouwbestand lijkt niet gewijzigd te zijn. Dit is wel het geval op de luchtfoto van 1971: daar zijn de huidige gebouwen te herkennen, die echter niet meer overeenkomen met de 18^{de}- en 19^{de}-eeuwse gebouwen. De oorspronkelijke gebouwen stonden vlak aan de straat, terwijl de huidige meer naar achter liggen. De rest van het plangebied is in 1971 nog steeds onbebouwd. De elektriciteitspyloon is dan reeds aanwezig. In 1971 is de omgeving nog landelijk te noemen, maar vanaf de luchtfoto van 1979-1990 is de toenemende bebouwing rond het plangebied duidelijk te zien. Ook de Houtlaan is dan reeds aangelegd. De bouw van de huidige hoeve kan voor enige bodemverstoring gezorgd hebben. Ter hoogte van de NATOpijpleiding en de pyloon zal het bodemarchief volledig verstoord zijn. Voor het overige lijken er geen grootschalige verstoringen te hebben plaatsgevonden op het plangebied sinds eind 18^{de} eeuw.

Het plangebied bevindt zich aan de westelijke rand van een oostwest georiënteerde rug. Deze rug bevindt zich tussen de valleien van het Groot Schijn in het zuiden en van het Klein Schijn in het noorden. Deze configuratie van een hogere, droge rug geprangd tussen 2 riviervalleien was een uitgelezen landschappelijke locatie en het is niet verwonderlijk dat Wijnegem zich op deze locatie ontwikkelde. Beide waterlopen bevinden zich op ruime afstand van het plangebied, en er zijn geen

andere natuurlijke waterlopen in de nabijheid van het terrein. Op het detail van het hoogtemodel is te zien dat maaiveld van het terrein zich over het algemeen rond +7,50m TAW bevindt, met een lager gelegen zone in het noorden (ca. +7,00m TAW) en een hoger gelegen zone ter hoogte van de hoeve en ten noorden ervan (ca. +8,00m TAW). Ter hoogte van een met struiken begroeide zone in het noorden is een opvallende verhoging merkbaar (tot ca. +8,50m TAW), mogelijk is er hier grond gestockeerd waarop begroeiing ontstond. Het terrein kent een verwaarloosbare erosiegraad. Op de bodemkaart wordt het plangebied hoofdzakelijk gekarteerd als I-Scm: matig droge lemig zandbodem met dikke antropogene humus A horizont, met leem op geringe of matige diepte. Dit zijn plaggenbodems.

Er kan aan het plangebied een hoog archeologisch potentieel worden toegekend. Wat opvalt zijn de vele sites uit de ijzertijd in de directe omgeving, die zowel getuigen van een dense bewoning als begraving in die periode. Daarnaast zijn ook de vele vol- en laatmiddeleeuwse sites opvallend, veelal gekend via veldprospectie. Zo bestaat de hypothese dat op het oostelijke deel van het plangebied (een deel van) de oude bewoningskern van Wijnegem kan gesitueerd worden. Kan de verhoogde zone ten oosten van de huidige gebouwen hiervoor een aanwijzing zijn? De hoeve op het terrein gaat minstens tot de 17^{de} eeuw terug. Er lijken geen grootschalige grondverstoringen te zijn gebeurd op het terrein sinds eind 18^{de} eeuw. Dit resulteert in een hoge archeologische verwachting, voornamelijk voor sites met grondsporen uit diverse archeologische periodes. De kans op aanwezigheid van in situ bewaarde steentijd artefactensites wordt als laag ingeschat: het terrein is ver verwijderd van natuurlijke waterlopen, er is geen uitgesproken helling aanwezig, er zijn geen bodemkundige aanwijzingen voor een verhoogd steentijd potentieel, en bij de diverse reeds uitgevoerde archeologische onderzoeken in de onmiddellijke omgeving - op de terreinen met gelijkaardige landschappelijke kenmerken – werd afgaande op de CAI nergens een in situ bewaarde steentijd artefactensite aangetroffen.

De schuren bij de hoeve worden gesloopt, maar het hoofdgebouw blijft behouden. Ook de bomenrijen, de hoogspanningsleiding en de NATO-pijplijn blijven gevrijwaard. Vervolgens wordt het terrein bouwrijp gemaakt en verkaveld in 155 bouwloten. Deze worden gegroepeerd in een westelijke, noordelijke en oostelijke zone, rond een centraal park met waterpartijen, groenzones en wandelpaden. Ook rond het te behouden hoofdgebouw van de boerderij komt een bouwlot te liggen, met mogelijke uitbreidingsmogelijkheden aan dit gebouw. Er wordt zowel in de oostelijke als in de westelijke zone een nieuwe wegenis aangelegd. De ontwikkeling van het plangebied gebeurt gefaseerd. Er zullen aanzienlijke grondwerken plaatsvinden op het plangebied: de afbraak van de gebouwen, het bouwrijp maken van de percelen, bodemingrepen voor aanleg van de wegenis, de wadi's en de nutsleidingen en -voorzieningen, funderingswerken, het optrekken van woningen, aanleg van tuinen en verhardingen, omgevingsaanleg. Ook het werfverkeer zal zijn invloed hebben op de ondergrond.

Het plangebied kent een hoge archeologische verwachting voor sites met grondsporen, in het bijzonder sites uit de ijzertijd en de volle en late middeleeuwen. Op basis van enkel het bureauonderzoek kan de aan- of afwezigheid van (een) archeologische site(s) echter niet met zekerheid aangetoond worden. De geplande werken zijn van die aard dat eventueel aanwezig archeologisch erfgoed bedreigd wordt. Er dient bijgevolg verder vooronderzoek te gebeuren. Verder vooronderzoek kan nuttige kennis bijbrengen over de vroegste kern van Wijnegem en over de ontwikkeling van deze omgeving, waarvan het archeologische belang in het verleden reeds

meermaals werd aangetoond. Dit verder vooronderzoek dient te gebeuren in uitgesteld traject, aangezien de verkaveling pas ontwikkeld wordt onder opschortende voorwaarde van het verkrijgen van een vergunning.

Het verder vooronderzoek bestaat uit een proefsleuvenonderzoek. De modaliteiten van het verder vooronderzoek worden behandeld in het programma van maatregelen.

5. Bibliografie

- <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- <https://cai.onroenderfgoed.be/>
- <http://www.geopunt.be/kaart>
- <http://www.cartesius.be/CartesiumPortal/>
- <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>
- <http://www.ngi.be/topomapviewer/>
- <https://www.google.com/maps>

6. Bijlages

- Figurenlijst

Figuur 1 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2018 (bron: geopunt.be).....	7
Figuur 2 Plan bestaande toestand (bron: initiatiefnemer).	8
Figuur 3 Beeld vanuit het zuiden op de hoeve, met in de achtergrond de pyloon (bron: https://www.google.com/maps).....	9
Figuur 4 Beeld vanuit het noorden op de westelijke helft van het plangebied (bron: https://www.google.com/maps).....	9
Figuur 5 Uitsnede uit het ontwerpplan (bron: initiatiefnemer).	11
Figuur 6 Geplande werken geprojecteerd op de kadasterkaart (bron: geopunt.be en initiatiefnemer).	12
Figuur 7 Geplande werken geprojecteerd op de kadasterkaart, met aanduiding van de pijpleiding en de diverse bufferzones (bron: geopunt.be en initiatiefnemer).	13
Figuur 8 Zicht op de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).....	15
Figuur 9 Detailopname van de topografische kaart met aanduiding van het plangebied (bron: NGI).	15
Figuur 10 Zicht op het kadasterplan (bron: geopunt.be).....	16
Figuur 11 Zicht op de bodemgebruikskaart met aanduiding van het plangebied (bron: geopunt.be).	16
Figuur 12 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel (bron: geopunt.be).....	17
Figuur 13 Zicht op het Digitaal Hoogtemodel, op siteniveau (bron: geopunt.be).	18
Figuur 14 Zicht op de Potentiële bodemerosiekaart (bron: geopunt.be).	18
Figuur 15 Zicht op de bodemkaart (bron: DOV).	19
Figuur 16 Uitsnede uit de Tertiair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).....	20
Figuur 17 Uitsnede uit de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).	21
Figuur 18 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).	21
Figuur 19 Uitleg bij de Quartair Geologische Kaart (bron: geopunt.be).	22
Figuur 20 Uitsnede uit de Ferrariskaart met aanduiding van het plangebied, detail (bron: geopunt.be).	24
Figuur 21 Uitsnede uit de Atlas der Buurtwegen (bron: geopunt.be).	24
Figuur 22 Uitsnede uit de Poppkaart (bron: geopunt.be).....	25
Figuur 23 Uitsnede uit de kaart van Vandermaelen (bron: geopunt.be).....	25
Figuur 24 Uitsnede uit de topografische kaart van 1863 (1963 in de legende klopt niet) (bron: cartesius.be en NGI).	26
Figuur 25 Uitsnede uit de topografische kaart van 1892 (bron: cartesius.be en NGI).....	26
Figuur 26 Uitsnede uit de topografische kaart van 1902 (bron: cartesius.be en NGI).	27
Figuur 27 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 1971 (bron: geopunt.be).....	27
Figuur 28 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 1979-1990 (bron: geopunt.be).....	28
Figuur 29 Zicht op het plangebied op de luchtfoto van 2000-2003 (bron: geopunt.be).....	28
Figuur 30 Uitsnede uit de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (bron: geopunt.be en CAI).....	32

Bijlage: Plan bestaande toestand, ontwerpplan (bron: initiatiefnemer).

Plan:
**VERKAVELINGSPLAN
NIEUWE TOESTAND**

PROVINCIE ANTWERPEN
ARRONDISSEMENT ANTWERPEN
GEMEENTE WIJNEGEM

Project:
**Verkavelen van projectgebied Ertbrugge
gelegen tussen de Ertbruggestraat en de
Houtlaan**

Gekadastreerd enige Afd. - Sectie A - nrs. 121 a2, 121 g2, 121 h2,
121 x, 121 f2, 122 d, 123 d, 126 b, 127 r, 130 f2, 131 a, 135 e, 136 y

Opgemaakt door
Dieter Hoefs
(LANDMETER)
landmeter-expert
stedenbouwkundige

Opgemaakt op 03/12/2020
Diederik Taelmans
(LANDMETER)
landmeter-expert
stedenbouwkundige

Dossier
2020-005

Schaal
1/500

Papier
A0+

In opdracht van:
nv MATEXI PROJECTS
F. Roosevelaan 180 - 8790 Waregem

& nv NOVUS PROJECTS
Scheepsdalelaan 60 - 8000 Brugge

**MESO**

Wijzigingen
MESO studiebureau bvba
Jan Mulderstraat 132 bus 0201
1853 Grimbergen
T 02 272 04 90
F 02 272 00 84
E info@meso.be
W www.meso.be



OPMERKING : VOOR DE GEDETEILLEERDE PLANNEN I.V.M. DE AAN TE LEGGEN WEGENIS, RIOLERING & PARK WORDT VERWEZEN NAAR DE PLANNEN GEHECHT AAN DE SUBSIDIAIRE STEDENBOUWKUNDIGE HANDELINGEN VAN HET DOSSIER.